

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Andrea Palmová

Chráněné dílny, jejich poslání a význam

-

případová studie

Bakalářská práce

vedoucí práce: Mgr. Miloslava Šotolová

2012

*Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité
informační zdroje uvedla v seznamu literatury.*

.....
podpis

Ráda bych na tomto místě upřímně poděkovala všem, kteří mne podporovali při tvorbě mé bakalářské práce. Především vedoucí práce, Mgr. Miloslavě Šotolové, za ochotný a laskavý přístup, podnětné rady a věnovaný čas. Své rodině za trpělivost a také za podporu během celého studia. Bc. Miloši Holubcovi za cenné připomínky a povzbuzení. Respondentům za projevenou důvěru a otevřenost ve výpovědích.

DĚKUJI

ÚVOD	6
I. TEORETICKÁ ČÁST	8
1 Uvedení do problematiky	8
1.1 Zdravotní postižení	8
1.1.1 Terminologie	10
1.1.2 Klasifikace	11
1.2 Postavení osob se zdravotním postižením ve společnosti	12
1.2.1 Sociální vyloučení	12
1.2.2 Stupně socializace osob se zdravotním postižením.....	13
1.2.3 Integrace versus inkluze	14
2 Teoretická východiska	15
2.1 Existenciálně analytické chápání smyslu	15
2.1.1 Smysl života	15
2.1.2 Smysl práce.....	17
2.1.3 Cesty ke smyslu - kategorizace V. E. Frankla.....	20
2.2 Koncept sociálního fungování	24
3 Práce a její význam v životě osob se zdravotním postižením	26
3.1 Práce	26
3.1.1 Legislativní ukotvení	27
3.1.2 Význam práce	28
3.2 Trh práce.....	29
3.2.1 Marginalizace osob se zdravotním postižením na trhu práce.....	30
3.2.2 Participace osob se zdravotním postižením na trhu práce.....	31
3.3 Nezaměstnanost.....	32
4 Chráněná dílna	34
4.1 Historie institutu chráněných dílen.....	34
4.2 Legislativa	35
4.3 Poslání	37
4.3.1 Sociální program.....	38
4.4 Cílová skupina.....	40

4.5	Financování	40
4.6	Společenský náhled na chráněné dílny.....	41
II. VÝZKUMNÁ ČÁST.....		44
5	Metodologie výzkumu.....	44
5.1	Výzkumný záměr.....	44
5.2	Výzkumné cíle a výzkumné otázky.....	45
5.3	Výzkumná strategie	45
5.3.1	Výzkumný přístup	45
5.4	Výzkumná technika	46
5.5	Sběr dat.....	46
5.5.1	Okruhy otázek pro sběr dat.....	47
5.6	Výzkumná jednotka.....	47
5.7	Etické otázky výzkumu	47
6	Realizace výzkumu	49
6.1	Přehled realizace výzkumu.....	49
6.2	Rozšíření výzkumného cíle během výzkumu.....	51
7	Případová studie	53
7.1	Profil Chráněné dílny ABC	53
7.2	Zaměstnanci Chráněné dílny ABC.....	54
7.2.1	Pan Adam	54
7.2.2	Slečna Barbora.....	57
7.2.3	Pan Ctibor	60
7.2.4	Paní Drahuše.....	62
7.3	Zobecnění výzkumných poznatků.....	64
7.4	Závěrečný výstup, podněty k diskuzi	66
ZÁVĚR.....		69
POUŽITÉ ZDROJE		71

Úvod

„Pro mě osobně je chráněná dílna smysl života.“

(pan Ctibor)

V současné době globalizačních tendencí, kdy je svět stále více propojován v jeden celek, ať už v informační či technické rovině, tíhne i lidská společnost ke slučování více či méně rozdílných seskupení do jednoho velkého celku. Postupně se učí stále více přijímat jakkoliv odlišné nebo vyloučené příslušníky těchto skupin mezi sebe, aby tak společně vytvářeli jednolitou pospolitost.

Předmětem pomáhajících profesí je podpora právě těchto znevýhodněných jedinců a skupin v jejich začleňování do společnosti. Tyto profese ke svému působení využívají různých podpůrných nástrojů, které mají přispívat k řešení sociálních problémů spojených se začleňováním těchto skupin. V oblasti zaměstnávání osob se zdravotním postižením jsou to nástroje aktivní politiky zaměstnanosti¹. Pro tuto práci je podstatným nástrojem *vytváření a podpora chráněných pracovních míst* pro osoby se zdravotním postižením, pod něž nyní spadají tzv. chráněné dílny, které jsou tématem této práce. Samostatný institut chráněných dílen byl totiž od 1. ledna 2012 legislativně zrušen. Tyto dva nástroje byly sloučeny z důvodu jejich vzájemného prolínání, nyní mají zajišťovat lepší přehlednost v poskytování podpory pro zaměstnávání osob se změněnou pracovní schopností ze strany státu. Změnil se tak především způsob financování a formální ustanovení chráněných pracovišť. Samotné chráněné dílny zrušeny nebyly, pouze nyní formálně vystupují jako pracoviště s 50% nebo vyšším počtem zaměstnanců se změněnou pracovní schopností (tuto podmínku ale již nadále naplňovat nemusí). Ve své práci se zaměřuji právě na tato pracoviště a dovolím si je nadále nazývat chráněnými dílnami pro přesnější vymezení oblasti, kterou se tato práce zabývá.

Ačkoliv byl institut chráněných dílen zrušen, zůstává stále aktuální otázkou význam takové formy pracovního uplatnění pro osoby se zdravotním postižením. Zaměstnávání osob se zdravotním postižením je v české společnosti problematickým tématem z důvodu

¹ Aktivní politikou zaměstnanosti jsou kroky státu, které pomáhají zajišťovat rovnováhu na trhu práce (nabídka-poptávka) a efektivní využívání pracovních sil (srov. Krebs a kol., 2010, s. 318). Pojem je více rozveden v podkapitole 4.3.

současného nastavení podmínek pro jejich pracovní uplatnění a také v přístupu intaktní společnosti k postavení těchto jedinců v pracovní sféře.

Cílem práce je proto popsat problematiku ztíženého postavení osob se zdravotním postižením na trhu práce a představit možnosti řešení jejich sociálního vyloučení a následné integrace na příkladu vybrané chráněné dílny. Nejprve se budu v teoretické rovině věnovat pozici těchto osob na pracovním trhu. Ve výzkumné části se poté zaměřím na specifika postavení znevýhodněných jedinců se zdravotním postižením ve společnosti z hlediska jejich pracovního uplatnění v chráněné dílně. Práce zkoumá, zda a jakým způsobem chráněné dílny přispívají k plnohodnotnému začleňování osob se zdravotním postižením do společnosti. Dále se práce zabývá osobním přínosem chráněných dílen pro tyto jejich zaměstnance.

Pro naplnění cíle volím kvalitativní strategii, jelikož chci využít přístupu případové studie vybrané chráněné dílny a jejich zaměstnanců k hlubšímu porozumění zkoumanému problému. Pro svůj výzkum jsem vybrala chráněnou dílnu z mého rodného regionu, který se nachází v periferní oblasti jak z hlediska pracovních příležitostí, tak v poskytování služeb pro osoby se zdravotním postižením v jejich integraci do společnosti. V této chráněné dílně jsem absolvovala svou měsíční praxi na jaře roku 2011 v rámci studia druhého ročníku na CARITAS – Vyšší odborné škole sociální Olomouc. Mým záměrem je zkoumat právě specifika takto lokalizované chráněné dílny, protože si uvědomuji jiné podmínky zaměstnávání občanů se zdravotním postižením například v krajských městech.

Ve svém budoucím profesním zaměření bych se ráda orientovala na problematiku začleňování osob se zdravotním postižením na trh práce v periferněji umístěných regionech. Pro mě budou tato zjištění přínosná především v tom, že budu moci lépe porozumět konkrétním problémům zaměstnávání znevýhodněných skupin v takovýchto oblastech.

V možnosti pracovního uplatnění osob se zdravotním postižením spatřuji „most“, který vede k jejich plnohodnotné integraci do společnosti a k nezávislejšímu životu nikoliv pouze jako klientů sociálních služeb, ale jako rovnoprávných občanů ve společnosti. Získané poznatky mohou vést k zamýšlení se nad zkoumáním a řešením specifických požadavků a potřeb osob se změněnou pracovní schopností pro jejich možné uplatnění na trh práce. Případová studie by také měla přiblížit a zkonkrétnit význam chráněných dílen v současné české společnosti.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Uvedení do problematiky

V této kapitole budou postupně vysvětleny základní pojmy podstatné pro porozumění zkoumanému problému v této práci. Nejprve představím osoby se zdravotním postižením a jejich specifika, terminologii a klasifikaci, které jsou používány pro komunikaci s těmito osobami. Poté stručně nastíním jejich postavení ve společnosti a stupně socializace, které mohou zůstat u sociálního vyloučení nebo směřovat až k sociální integraci.

1.1 Zdravotní postižení

S osobami se zdravotním postižením se setkáváme napříč všemi společnostmi, ať už soudobými či minulými. Postavení těchto jedinců se postupem doby měnilo. Můžeme však říci, že se stále více usiluje o zachování práv a důstojnosti osob, jakkoli ve společnosti znevýhodněných. Kupříkladu jak uvádí Procházková ve své práci (srov. 2009, s. 10), v průběhu posledních let je za velký posun považována zejména změna označování osob se zdravotním postižením. Opouští se dříve užívané termíny jako *postižený*, *zdravotně postižený* a je zdůrazňována především osobnost člověka, až na druhém místě se hovoří o jejím znevýhodnění či postižení. V současné terminologii tedy používáme termíny *osoba se zdravotním postižením*, *osoba se zdravotním znevýhodněním*.

Zdravotní postižení je úzce spjata s pojmem *zdraví*. Současnou, zřejmě nejvíce uznávanou, definici zdraví přináší Světová zdravotnická organizace², která jej definuje jako „stav úplné tělesné, duševní, psychické a sociální pohody“ (podle Slowík, 2007, s. 29). Jedná se o ideální stav, který v praktickém životě nelze úplně naplnit. Předpokládá se však, že zdravý organismus je schopen se s vlivy vnějšího prostředí vyrovnat, což zahrnuje rovněž pracovní a mezilidské vztahy (srov. Novosad, 2009, s. 15-16). Nemoc

² Světová zdravotnická organizace (World Health Organization) byla založena v roce 1948 a podporuje mezinárodní spolupráci v oblasti zdravotnictví. Mimo jiné se zavazuje k trvalému úsilí o zabezpečení zplnomocnění osob s postiženími při klasifikaci jejich omezení a usiluje o zdůrazňování pozitivních hledisek. (srov. WHO, 2001, s. 250)

nebo postižení je narušením schopnosti a rovnováhy uceleného stavu lidského bytí, které způsobuje bariéry v možnostech naplnění onoho celkového stavu pohody.

Novosad (tamtéž, s. 15) rozvádí význam zdraví v sociálním prostředí člověka: „Zdraví tedy představuje určitý, v daném vývojovém stadiu očekávaný, resp. žádoucí stav ucelenosti a integrity lidského bytí. Větší či menší porucha tohoto stavu a zmíněného souladu i následné omezení sebeurčení a přístupu k životním příležitostem je tím, co transformuje zdravotní (resp. funkční) poruchu, nemoc či postižení ve znevýhodnění – handicap a hrozící sociální vyloučení.“

Podle Vágnerové (srov. 2008, s. 88) jsou s každým onemocněním spojeny symptomy, které jsou ve větší či menší míře subjektivně nepříjemné a omezující (což ovlivňuje míru spokojenosti člověka se sebou samým) a určují tak kvalitu jeho života. Vágnerová (srov. tamtéž, s. 88-89) dále jmenuje oblasti, ve kterých jsou osoby s postižením či onemocněním znevýhodněny a které bychom při práci s nimi měli mít na mysli. Jedná se o míru soběstačnosti (hl. v osobní hygieně) a nezávislosti na pomoci druhých, zvýšenou unavitelnost a vyčerpání, míru schopnosti navazovat a udržovat sociální kontakty, která zahrnuje mimo jiné také komunikační dovednosti, a celkovou úroveň zachovaného pocitu pohody. Vždy musíme mít na zřeteli, že výše zmíněné limity ovlivňují subjektivní vnímání kvality života člověkem s postižením.

Existuje mnoho definic, které vymezují pojem zdravotního postižení. Liší se v průběhu historického vývoje a především v úhlu pohledu na osobu se zdravotním postižením. Termín „zdravotní postižení“ je vymezován různě, např. Slovník sociální práce (Matoušek, 2008, s. 255) definuje zdravotní postižení jako „postižení člověka, které nepříznivě ovlivňuje kvalitu jeho života, zejména schopnost navazovat a udržovat vztahy s lidmi a schopnost pracovat.“

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v § 3 vymezuje zdravotní postižení podle míry potřeby pomoci druhých: „Zdravotním postižením se rozumí tělesné, mentální, duševní, smyslové nebo kombinované postižení, jehož dopady činí nebo mohou činit osobu závislou na pomoci jiné osoby.“

Vágnerová (srov. 2008, s. 161) hovoří o zdravotním postižení jako o ztrátě nebo poškození určitého orgánového systému, v důsledku čehož dochází k narušení, omezení či úplné ztrátě některé základní funkce, resp. schopnosti. Vágnerová dále konstatuje, že zdravotní postižení nepřináší pouze důsledky spojené s poruchou dané funkce orgánového systému, ale že z psychologického hlediska ovlivňuje rozvoj celé osobnosti jedince s postižením a jeho společenské postavení.

1.1.1 Terminologie

V českých podmínkách bylo donedávna používáno termínů „postižení“ (angl. disability), „znevýhodnění“ (handicap) a „vada“ (impairment), které poprvé napomohly pochopení fenoménu zdravotního postižení a jeho dopadu pro život ve společnosti. Jednalo se tak o důležitý krok k porozumění osobám se zdravotním postižením a jejich postavení. Tyto pojmy definovala Světová zdravotnická organizace (WHO, podle Slowík, 2010, s. 23) v Mezinárodní klasifikaci vad, postižení a znevýhodnění (ICIDH) v roce 1980, což přispělo k prvnímu pochopení **dílčích složek** v omezování sociálního fungování³ člověka v důsledku jeho zdravotního stavu (srov. tamtéž).

Vada je vnímána jako narušení struktury nebo funkce, ať už ve fyziologické, anatomické či psychické rovině. Jedná se tedy o skutečnost, která posléze přináší následky, se kterými jsou spojeny další dva pojmy.

Postižení je zaměřeno na oblast schopností vykonávat určitou činnost vzhledem k normě v dané společnosti. Tyto schopnosti mohou být omezeny nebo trvale narušeny. Podle závažnosti omezení či narušení jsou pak stanovována kritéria pro určení stupně postižení, možné plánování vhodných podpůrných programů a pro zařazení v systému sociální pomoci.

Znevýhodnění se pak týká veškerých omezení a bariér ve společnosti, která pro jedince vyplývají z jeho postižení. Jedinec nemůže naplnit svou společenskou roli v takové míře, která odpovídá jeho věku, pohlaví, kulturním a sociálním podmínkám. (srov. tamtéž)

Příčinou znevýhodnění osoby s postižením však dle Goffmana (podle Slowík, 2007, s. 30) mnohdy není vada ani porucha, ale stigmatizace okolím z důvodu určité odlišnosti od normy – tedy to, jak je jedinec okolím chápán. Vágnerová (srov. 2008, s. 161) spojuje handicap nejen se znevýhodněním, daným určitým omezením či narušením, ale také s mírou subjektivního zvládnutí situace a se sociální pozicí jedince.

Výše uvedené pojmy tak poukázaly na specifika osob se zdravotním postižením, které nejsou omezovány pouze dysfunkcí určité fyziologické struktury, ale zároveň je jejich znevýhodnění značně ovlivněno přístupem společnosti a jejími nároky.

S postupem času již tato vymezení nebyla dostačující, protože stavěla osoby se zdravotním postižením spíše do pasivní pozice. Světová zdravotnická organizace (srov. tamtéž) se proto v Mezinárodní klasifikaci funkčních schopností, disability a zdraví (MKF) zaměřila na **aktivní stránky** osob s postižením. Je zde hodnoceno, co vše může

³ Koncept sociálního fungování je vysvětlen v podkapitole 2.2.

člověk navzdory svému omezení zvládnout, jak se může aktivně *participovat* ve společnosti. Nyní již není brána v úvahu pouze tzv. „vada“ či „porucha“ jedince, ale také se přihlíží k *vlivům prostředí*, které mají podíl na dostupných příležitostech pro tyto osoby, a k *osobnosti jedince* – jeho motivaci, vůli a charakteru (srov. Slowík, 2010, s. 24). WHO (srov. 2001, s. 221, 250-251) tedy zrušila užívání termínu „znevýhodnění (handicap)“, který má jistý stigmatizující charakter, a termínu „postižení (disability)“ se rozhodla užívat jako zastřešujícího pojmu pro poruchy, hranice aktivit a omezené možnosti participace.

1.1.2 Klasifikace

Osoby se zdravotním postižením nemůžeme identifikovat jako skupinu osob s homogenními znaky, naopak se jedná o velmi variabilní skupinu. Michalík (srov. 2011, s. 32) definuje osoby s postižením v rámci skupiny jako: „Svébytnou, vnitřně však velmi diferencovanou skupinu občanů, která vykazuje řadu shodných charakteristik, odlišných od občanů bez zdravotního postižení, tzv. intaktní populace.“

V České republice tvoří osoby se zdravotním postižením významnou minoritu, přibližně 10% zastoupení v obyvatelstvu, uvádí Michalík (srov. tamtéž, s. 31). Toto číslo však není komplexní. V zastoupení nejsou započítány všechny osoby žijící v rodinách, které ale byly zasaženy důsledky svého zdravotního postižení v sociální, ekonomické či psychologické rovině.

Nejčastějším dělením osob se zdravotním postižením do dílčích skupin je diferenciací podle převládajícího postižení. Zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon, v § 16 považuje za zdravotní postižení *mentální, tělesné, zrakové* nebo *sluchové postižení, vady řeči, souběžné postižení s více vadami* (kombinované postižení), *autismus* a *vývojové poruchy učení nebo chování*.

S mírnými odlišnostmi je podle §5 odst. 6 zákona č. 198/2009 Sb., antidiskriminačního zákona, zdravotní postižení rozděleno na „tělesné, smyslové, mentální, duševní nebo jiné postižení, které brání nebo může bránit osobám v jejich právu na rovné zacházení [...] přitom musí jít o dlouhodobé zdravotní postižení, které trvá nebo má podle poznatků lékařské vědy trvat alespoň jeden rok.“

Michalík (srov. 2011, s. 35) však zdůrazňuje individualitu každého člověka. Tyto obecné klasifikace slouží pouze k usnadnění vymezení terminologie a ke komunikaci mezi pracovníky. Při přímé komunikaci s osobou s postižením je nutné se těchto obecných modelů vyvarovat a respektovat osobnost člověka jako takového. Mnohé osoby

s postižením samy sebe mohou totiž vnímat jinak, než jak jsou do těchto klasifikačních systémů zařazeny.

1.2 Postavení osob se zdravotním postižením ve společnosti

Člověk nemůže být vnímán jako jednotka ve vakuu, odtržená od okolního světa. Lidé jsou bytosti společenské a vždy fungují v určitém sociálním prostředí, kde dochází k interakcím a k socializaci. Člověk a prostředí jsou na sebe vzájemně vázáni. Lidé se zdravotním postižením nejsou výjimkou a pro naplnění bytí potřebují fungovat ve svém společenském prostředí.

Michalík (srov. 2011, s. 31) konstatuje, že zdravotní postižení je z majoritního hlediska stále ještě vnímáno *paternalisticky* - osoba s postižením je považována za objekt péče a téměř automaticky se předpokládá její zařazení do systému sociální péče. Tyto přístupy k osobám s postižením se bohužel daří odbourávat velmi pomalu. Starová (srov. podle Koláčková, Kodymová, 2005, s. 90) ale uvádí, že naopak sami lidé se zdravotním postižením tvrdí, že o soucit a péči v izolovaných službách nestojí. Chtějí žít stejně jako ostatní občané „normální život“, mít vlastní bydlení, pracovat, založit rodinu a rozhodovat o trávení svého volného času. Usilují také o uspokojování potřeby seberealizace skrze odpovídající pracovní a společenské uplatnění.

1.2.1 Sociální vyloučení

Stále ještě přetrvává izolovanost některých osob se zdravotním postižením. Děje se tak skrze nerovné možnosti zapojení těchto jedinců v běžném dění ve společnosti. V důsledku toho se takto znevýhodněné osoby stávají sociálně vyloučenými.

Podle Slovníku sociální práce (Matoušek, 2008, s. 217) termín *sociálního vyloučení* neboli sociální exkluze představuje „podmíněnou nedostatečnou účast jednotlivce, skupiny nebo místního společenství na životě celé společnosti.“ Sociální exkluze může být různého stupně a proměnná v čase. V kontextu pracovního začleňování značí jedincovu neúčast na trhu práce (nezaměstnanost) nebo v jiných možnostech pracovních činností (např. sociálně-terapeutické dílny). Takový jedinec se cítí psychicky a především sociálně deprivován, což negativně působí na jeho celkový stav. Mareš (srov. 1998, s. 82) rozlišuje dvě formy sociálního vyloučení v důsledku ztráty zaměstnání: *ztráta sociálních kontaktů ze zaměstnání*, ale zároveň i přerušení *sociálních kontaktů*, které se našeho zaměstnání přímo netýkají.

1.2.2 Stupně socializace osob se zdravotním postižením

V současné době se čím dál tím intenzivněji proklamují tzv. socializační a resocializační snahy, které usilují o plnohodnotné začlenění znevýhodněných nebo vyloučených osob do společnosti. Novosad (2009, s. 21) hovoří o socializaci jako o „schopnosti zapojení se do společnosti, akceptování jejích norem a pravidel, vytváření a formování pozitivních vztahů a postojů k ní.“ Proces socializace je ovlivněn mnoha faktory jak vnějšími (např. míra akceptace a respektu ze strany sociální skupiny), tak vnitřními (osobní nastavení jedince). Novosad (srov. tamtéž, s. 20-23) dále rozlišuje čtyři základní stupně socializačního procesu: nejnižším stupněm je inferiorita, dále utilita, adaptace a nejvyšším stupněm je integrace.

Pro stupeň *inferiority* je charakteristické sociální vyloučení a tzv. sociální nepoužitelnost. To znamená, že tito jedinci jsou často plně odkázáni na pomoc druhé osoby v oblasti základních potřeb a jsou prakticky odloučeni od života společnosti. Sociální vztahy blížící se společenskému standardu v této fázi navázány nejsou (srov. tamtéž). Kolářková s Kodymovou (srov. 2005, s. 91) tento stupeň nazývají segregací, ve které se znevýhodnění stává nepřekročitelnou bariérou mezi jedincem s postižením a společností.

Ve stupni *utility* jsou osoby v mnohých oblastech omezeny, jsou závislé na pomoci druhé osoby a nejsou schopny fungovat samostatně, ale přesto nejsou úplně vyloučeny (srov. Novosad, 2009, s. 22).

Adaptovaná osoba je schopna přizpůsobovat se danému sociálnímu prostředí a akceptovat jeho podmínky. Jedná se často o osoby se závažnějším postižením, které jim znemožňuje plnější začlenění a dosažení určitého statusu (např. pracovní uplatnění). Takoví jedinci sice nejsou vyloučeni ze společnosti, ale spíše ze života společnosti. Často se u nich vyskytují pocity méněcennosti, jelikož si svou situaci ve velké míře uvědomují. (srov. tamtéž)

Nejvyšším stupněm socializace je *integrace*, která vyjadřuje účast na sociálních vztazích (srov. Kolářková, Kodymová, 2005, s. 91). Ve speciálně pedagogickém chápání definuje Jesenský (podle Slowík, 2007, s. 31) integraci jako: „Spolužití postižených a nepostižených při přijatelně nízké míře konfliktnosti vztahů těchto skupin.“ Je to plné začlenění a splynutí osoby s postižením s jejím přirozeným prostředím - se společností. Je však předpokládána samostatnost a nezávislost jedince, který nevyžaduje zvláštní ohledy ze strany společnosti (srov. Novosad, 2009, s. 22).

Sociální integraci Slowík (srov. 2007, s. 31) míní proces rovnoprávného začleňování, který je přirozený a týká se každého z nás. Problematický je však u osob se specifickými potřebami (minority), které mají přístup k začleňování omezen nebo odepřen. Je důležité takové jedince podporovat a poskytnout jim vhodné podmínky a příležitosti k zapojení se do života společnosti. Dochází tedy ke slučování všech „skupin“ do nového společného systému, ve kterém společně funguje intaktní společnost a znevýhodněné skupiny osob.

Zdařilou integraci lze podle Novosada (srov. 2009, s. 22) předpokládat především u osob, u kterých se znevýhodnění plynoucí z postižení nerozvinulo, případně bylo včas kompenzováno. Jedinec je schopen plnit všechny funkce socializovaného člověka a dokáže se tak rovnoprávně účastnit profesní, sociální i osobní sféry svého života. Plně sociálně integrovat se mohou i osoby se získaným zdravotním postižením, které již dříve měly vytvořené přiměřené sociální vztahy a naučily se určitým sociálním dovednostem.

1.2.3 Integrace versus inkluze

Slowíkova (2007, s. 32) definice vymezuje inkluzi jako: „Nikdy nekončící proces, ve kterém se mohou lidé s postižením v plné míře zúčastňovat všech aktivit společnosti stejně jako lidé bez postižení.“ Brandl (srov. podle Slowík, tamtéž) zdůrazňuje, že přesvědčením inkluzivního přístupu je rovnost všech osob v důstojnosti a v právech.

Hlavní rozdíl mezi integrací a inkluzí spočívá podle Slowíka (srov. tamtéž) v zajišťování kompenzačních a vyrovnávacích mechanismů. Zatímco integrační postupy jich využívají přednostně pro co největší možné zapojení se do běžných činností společnosti, inkluze tuto podporu a pomoc aplikuje pouze v případech, kdy již není zbylí a tato pomoc je adekvátní k potřebám.

V současné době jsou inkluzivní postupy velmi podporovány. Tyto snahy jsou patrné především v oblasti vzdělávání - celkově spíše v teoretické rovině a představují jistý ideál. Novosad (srov. 2009, s. 25) uvádí původ inkluzivních přístupů v angloamerickém a skandinávském systému školství, který vychází z odlišných konceptů. Inkluze je v české praxi totiž velmi těžké naplňovat, protože nejsme v současné době schopni pro znevýhodněné jedince takové podmínky nastavit. Přesto se k ní obrácíme jako k určitému ideálnímu obrazu pro fungování osob se zdravotním postižením ve společnosti.

2 Teoretická východiska

Tato kapitola by měla nastavit teoretický základ pro výzkumnou část případové studie, především v práci s výzkumnými daty a následnými výsledky. V první části se budu zabývat pojmem „smysl“, který můžeme považovat za ekvivalent k pojmu „význam“. Tématem mé práce je zkoumat význam chráněných dílen, proto je důležité, abych tento pojem konkrétně vymežila. Zabývat se budu smyslem především z pohledu lidské bytosti usilující o hledání významu své existence. Z toho důvodu využívám teorie existenciální analýzy⁴, která se zaměřuje právě na tento úhel pohledu. Druhá podkapitola se věnuje konceptu sociálního fungování, který vysvětluje vztah člověka a prostředí. Tento koncept by měl být podkladem pro porozumění významu chráněných dílen pro vyrovnávání vztahu mezi znevýhodněným jedincem a společností.

2.1 Existenciálně analytické chápání smyslu

Chráněná dílna musí mít pro cílovou skupinu nějaký význam (smysl) a hodnotu, aby pro ni mohla být dostatečně přínosná. Po přiblížení základního filozofického pojetí *smyslu* z pohledu existenciální teorie můžeme pochopit obecné pojetí významu a hodnot, které lze následně aplikovat na kontext chráněných dílen. Pokud však s hodnotami a smyslem neumíme ve svém životě pracovat, můžeme se dostat do neurotických stavů, tzv. neuróz. Neurotické stavy budou popsány níže.

Jedná se o velice zajímavé, ale široké téma. Přiblížím proto pouze filozofii smyslu života a smyslu práce, ačkoliv existuje ještě hledání smyslu v lidském utrpení, které se mnohdy dotýká jedinců se závažným postižením velmi úzce. Z důvodu zaměření této práce však zde není dostatek prostoru pro tuto problematiku.

2.1.1 Smysl života

Úsilím existenciální analýzy je přivést člověka k vědomí odpovědnosti vůči smyslu. Každý člověk se potýká s *otázkou po smyslu (svého) života*, ať už ji vysloví nahlas nebo si ji pokládá v nitru. Frankl (srov. 1996, s. 43) označuje otázku po smyslu za specificky lidskou, to znamená, že není vlastní žádným jiným tvorům na zemi. Jedině člověk je

⁴ Existenciální analýza je psychotherapeutický směr, zabývající se smyslem života a rozborem jeho hledání. Termín zavedl společně s pojmem logoterapie V. E. Frankl.

schopen zpochybnit smysl své existence, když jej podrobujeme kritickému myšlení. Tato lidská schopnost je výrazem toho „nejlidštějšího“ v člověku. (srov. tamtéž)

Längle (srov. 2002, s. 11) zdůrazňuje potřebu správného pochopení termínu „smysl života“ tak, jak je s ním operováno teorií existenciální analýzy. Smyslem není míněn onen jediný smysl života jako takového, ale způsob utváření každé konkrétní situace, což vede k *smysluplnému žití*.

Otázkou smyslu života se zabývá lidstvo již od svého počátku. Každý člověk ji zkoumá ze svého subjektivního hlediska, přesto však její základní podstata zůstává stále stejná (Heller, podle Tavel, 2007, s. 11). Touto otázkou se zaobírali téměř všichni velcí myslitelé a odpověď na ni není vůbec snadná.

Proč se vůbec zabýváme otázkou smyslu života? Längle (srov. 2010, s. 28) na to odpovídá, že máme potřebu volit tu nejlepší možnost řešení konkrétní situace, a proto vyhledáváme to, co je v životě pro nás nejvýznamnější a tedy nejlepší. Můžeme říci, že usilujeme o to, abychom se správně rozhodovali a abychom prožili náš život tím nejlepším způsobem. Zároveň naše rozhodování doprovázejí obavy, abychom opravdu zvolili tu *nejhodnotnější* možnost řešení situace, která se stává pravým smyslem konkrétní situace (srov. tamtéž). Tavel (srov. 2007, s. 11) k tomu podotýká, že se o zodpovězení této otázky nezajímáme nepřetržitě, ale především v situacích, kdy pro to máme nějaký důvod. V pozadí však tato otázka zůstává poblíž veškerého našeho působení. Máme potřebu hledat odpovědi, protože zasahují do samotné podstaty naší existence v tomto čase a prostoru. Je to tzv. hledání našeho životního úkolu pro dosažení smysluplnosti.

K zásadnímu rozvoji v hledání a prvotním dotazování se po smyslu života dochází v bouřlivém období puberty, během kterého mladý člověk hledá svou identitu⁵ tím, že zpochybňuje vše dosud poznané, a pokouší se sám najít odpovědi na smysl své existence. Pokud tyto odpovědi získá, je schopen je plně akceptovat a odevzdat se jim. Někteří jedinci dokonce snadno inklinují až k ideologickému prosazování nově nabytých zkušeností a poznaných pravd o fungování světa. (srov. Erikson, 2002, s. 237-238)

Hledání odpovědí na existenciální otázky však neustává s prvními nalezenými výsledky, ale pokračuje v průběhu celého života, pokud člověk neupadne do stádia apatie a přestane po těchto odpovědích pátrat. Nedaří-li se mu přijít na smysl svého života, propadá tzv. *existenciální frustraci*, což je pocit, že život již nemá žádný smysl (Frankl, 1999, s. 8).

⁵ E. Erikson (srov. 2002, s. 225-245) přichází s teorií **osmi vývojových stadií člověka**, v níž je definováno mimo jiné i stádium puberty. V tomto čase se u adolescenta objevuje schopnost abstraktních logických operací a on tak může poznávat svůj vnitřní svět a určovat svou *identitu*, která by mohla být vysvětlena jako zažitá odpověď na nejosobnější a nejbytošnější otázky týkající se smyslu a podstaty lidské existence.

Frankl tuto formu frustrace popsal u vysokoškolských studentů, kteří byli do budoucnosti sice dobře zajištěni, měli dostatečně kvalifikované vzdělání, přesto však tito mladí lidé nepocítovali, že by jejich život měl nějakou perspektivu.

2.1.2 Smysl práce

Frankl (srov. 1996, s. 113) přichází s ideou, že po smyslu našeho života se nemáme ptát my, ale život nás. My máme na otázky, které nám život klade, odpovídat tím, že za svůj život převezmeme odpovědnost. Jednou z forem reakce mohou být naše činy a jednání.

Podle Frankla (srov. tamtéž) „vědomí odpovědnosti vyrůstá na základě vědomí konkrétního osobního úkolu – poslání.“ To znamená, že si člověk uvědomuje jedinečnost svého bytí právě skrze své konkrétní poslání a nezastupitelné místo ve společnosti. Zároveň jej toto vědomí životního úkolu posiluje v obtížných situacích. Práce může člověku napomoci vnímat svou jedinečnost ve vztahu ke společnosti a tím pro něj práce získává určitý smysl a hodnotu. Nemůžeme ale tvrdit, že dosáhnout naplnění smyslu lze pouze skrze jedno konkrétní povolání. Frankl (srov. tamtéž) prací míní jakoukoliv činnost a je na nás, zda do ní vložíme smysluplnost či ji budeme plnit pouze mechanicky bez našeho vlastního přístupu.

Jestliže pak někteří lidé tvrdí, že nemohou najít naplnění ve svém povolání a že by jej našli, kdyby mohli pracovat v jiné profesi, je chyba v nich. Nepochopili totiž pravý smysl práce, lidské aktivity pro společnost. Nebo se pokoušejí sami sebe oklamat, když se v takových názorech utvrzují. „Povolání samo o sobě ještě nečiní člověka nenahraditelným a nezastupitelným; dává k tomu jen příležitost.“ (Frankl, 1996, s. 114)

Život bychom měli podle Frankla (srov. tamtéž) chápat jako úkol. Během svého života totiž plníme různé úkoly, které nám naše profese, rodina a okolí ukládají. Zvládneme-li tento okruh svých úkolů svědomitě vykonat, můžeme našeho smyslu života dosáhnout lépe než pracovník nějaké perspektivní profese, kterou my osobně můžeme považovat za přínosnější. Vložíme-li totiž do vykonávané činnosti něco z nás samých, neplníme-li pouze dané povinnosti, tehdy se stáváme nezastupitelnými a jedinečnými, ať už v jakémkoliv oboru. (Tavel, 2007, s. 70-71)

Křivohlavý (srov. 1994, s. 59-60) formuluje otázky, které ovlivňují smysluplnost práce. Je nutné, abychom si dokázali zodpovědět následující klíčová slova, a mohli tak uvažovat o významu svého konkrétního povolání.

Kdo? Nezávisí na tom, kde a v jaké profesi člověk pracuje, ale jakou je osobností. Dovolím si volně převést Franklovu (srov. tamtéž) ilustraci smysluplnosti lékařské profese do sféry sociální. Uveďme si příklad sociálního pracovníka. Spočívá smysl jeho činnosti v tom, že bude jednat podle pravidel své profese? Zda bude například přesně postupovat ve vyplňování individuálního plánu s klientem? Bude dobře znát aktuální systém dávek sociální péče? To vše jej ale ještě nečiní nezastupitelným, protože tuto činnost zvládnou všichni jeho kolegové. Povolání sociální práce pouze pracovníkově osobnosti nabízí příležitosti k tomu, aby tuto profesi naplnil svým osobním přispěním. Pokud tedy nebude následovat pouze učebnicové pojetí sociálního pracovníka, ale vloží do své práce něco ze své osobnosti (např. slova pochopení v klientově tíživé situaci), stává se tak nenahraditelným. Klienti raději zvolí další spolupráci s ním, než s kolegou, který s nimi vzorně vyplní dokumentaci, ale nedostane se jim lidského přístupu ani podpory. Můžeme říci, že se jedná o „umění“ sociální práce.

Jak? Tato otázka přímo navazuje na předchozí, která se týká osobnosti pracovníka a jeho výkonu profese. Jakým způsobem tato osobnost vykonává práci, se poté odráží ve vnímání smysluplnosti své profese. „Teprve tam, kde se člověk pohybuje mimo to, co mu „přikazuje“ jeho povolání, teprve tam začíná opravdu osobní a jedinečně naplňující práce“ (Frankl, 1996, s. 115).

Co? Záleží také, jestli to, co tato osobnost dělá, má nějakou obecnou hodnotu či nikoliv. Je obzvláště důležité, aby samotný člověk ze svého subjektivního hlediska dokázal ve své práci vidět určitou hodnotu. Jak již bylo zmíněno, tuto šanci dává každé povolání, pokud je práce vykonávána „správně“, čímž není míněno pouze podle pravidel, ale i s osobním vkladem (srov. Frankl, tamtéž).

Frankl (srov. tamtéž) se však neopomíná vyjádřit k současným pracovním poměrům, neboť v některých profesích je možnost tvůrčí realizace hodnot odepřena. Jedná se například o mechanické profese u běžících pásů. Tato činnost je odosobněná a silně normovaná. Pro pracovníky je takový druh práce spíše zdrojem příjmů a samotnou tvůrčí činnost vykonávají až ve svém volném čase.

2.1.2.1 Neurózy ve vztahu k práci

Frankl (podle Tavel, 2007, s. 118) se detailně zabýval teoriemi neuróz a jejich terapií. Lidské prožívání může vést až k *noogenním neurózám*, což jsou „psychogenní onemocnění, při nichž nejde pouze o duševní chorobu, ale spíš o duchovní bídu, a to nezřídka v důsledku pocitu bezsmysluplnosti.“ Bezsmysluplnost neboli existenciální prázdnotu

Frankl nazývá tzv. *existenciálním vakuem*. Přičemž však podotýká, že samotný pocit bezsmyslnosti ještě není žádnou neurózou. Dva typy neuróz se týkají lidského vztahu k práci - co se v člověku odehrává, pokud nedokáže správně smysl práce pochopit.

Člověk se může až příliš zaměřit na svou práci nebo na nějakou činnost. Tento typ neurózy je nazýván *nedělní neuróza*. Neurotici se tak snaží utéci před vlastním životem, před přemýšlením o smysluplnosti svého života (srov. Frankl, 1996, s. 120). Během pracovního týdne mohou takové myšlenky vytlačit neustálou činností. Zneužívají práci, aby překryli existenciální prázdnotu, která se ozývá z hloubi jejich nitra (srov. Tavel, 2007, s. 73). „A při všem tempu vznikne dojem, jako by člověk, který neví o žádném cíli v životě, probíhal cestu života s nejvyšší možnou rychlostí jen proto, aby nezpozoroval tuto bezcílnost.“ (Frankl, 1996, s. 120)

Největší obavy mají tito lidé z nudy, z toho, jak zaměstnat mysl, když není na blízku žádná činnost. Ve chvílích klidu (např. v neděli) dochází k nedostatku aktivity a člověk si začíná uvědomovat své vytěšňované existenciální vakuum, bezcílnost a bezsmyslnost svého života. Následně propadá frustraci, která podle Frankla (srov. tamtéž) může vést až k sebevraždám. Neurotickým řešením, jak utéct od prázdnoty, může být přílišné zaměření se na nějakou činnost, např. umění, sport či práci. Uspokojení z činnosti, kterou vykonává, je ale vždy pouze dočasné a tíha existenciální prázdnoty na takto konajícího člověka dříve či později stejně dolehne.

Druhým typem neurózy ve vztahu k práci je *neuróza v nezaměstnanosti*. Důležitost existenciálního významu povolání si totiž nejlépe dokážeme uvědomit až tehdy, když práci v povolání ztrácíme (srov. Frankl 1996, s. 166). S prodlužováním období nezaměstnanosti se u člověka prohlubují deprese. Největším problémem nezaměstnaných lidí však bývá *apatie*. Je to stav nezájmu a upadání do postoje, ve kterém člověk ztrácí zájem o své okolí a přestává se snažit o změnu své situace. Již se ani nepokouší hledat pracovní uplatnění. Taková osoba se totiž domnívá, že její život nemá žádný smysl, protože není zaměstnána, a tudíž je světu neužitečná. Tato duchovní prázdnota se projevuje tzv. „nedělní neurózou v permanenci“ (srov. Frankl, tamtéž)

Základem této neurózy je podle Frankla (srov. tamtéž) mylný názor, že práce v zaměstnání dává člověku jediný smysl života. V důsledku toho je tedy nezaměstnaný člověk neužitečný a přebytečný. Pochopením smyslu života v *životním úkolu* se můžeme od této mylné myšlenky osvobodit. Frankl (srov. tamtéž, s. 117- 118) charakterizuje typ osob, které ačkoliv jsou nuceny žít v takto nepříznivých životních podmínkách, jsou schopny udržet si svou veselost a nepropadnout beznadějnému dojmu, že již nejsou pro

okolní svět dostatečně užitečnými. Tito lidé totiž dokážou svůj život strávit smysluplně a dát svému vědomí a času obsahovou náplň. Frankl (tamtéž) tak podotýká, že „člověk může být schopen práce, a přesto nemusí vést smysluplný život; a jiný může být práce neschopným, a přesto může dát svému životu smysl.“

2.1.3 Cesty ke smyslu - kategorizace V. E. Frankla

Pojem „mysl“ – smysl života a práce jsem již vysvětlila v předchozí podkapitole a nyní se budu věnovat naplňování smyslu ze subjektivního hlediska každého člověka.

Proč každý jedinec chápe smysl života jinak? Längle (srov. 2002, s. 30) to vysvětluje tak, že naše jednání má svůj smysl pouze tehdy, přikládáme-li mu nějaký význam my sami. Utváříme si k něčemu nebo k někomu vztah, protože to pro nás osobně má určitou **hodnotu**. Pokud je nám něco lhostejné, nemá to pro nás v dané chvíli smysl žádný. Avšak není vyloučeno, že této události nebudeme přikládat smysl a význam později, zpětně.

Ve světě však existuje mnoho hodnotného. Abychom se v té změti hodnot dokázali zorientovat, rozdělil Frankl významné věci, situace, vztahy a prožitky do tří základních kategorií hodnot, které pro nás mohou být zdrojem našeho smyslu a cestami k dosažení smysluplného utváření života. Hodnoty rozlišil na *tvůrčí*, *zážitkové* a *postojové*. (srov. podle Längle, tamtéž)

Jiné vymezení hodnot ve vztahu k práci přináší například Vendel (srov. 2008, s. 68-69). Vztahuje jej k profesní orientaci, v níž se rozhodujeme o našem budoucím povolání podle toho, jakým hodnotám přikládáme určitý význam a co chceme v zaměstnání naplňovat. Pracovními hodnotami pro nás mohou být např. *výkon*, *společenský status*, *altruismus*, *jistota zaměstnání*, *samostatnost*, *pestrost*, *výdělek*. Dalšími autory, kteří se věnovali **hodnotám** ve společensko-vědním (převážně filozofickém) chápání, jsou například Hartman, Kant, Lotze, Nietzsche, Ehrenfels, Perry, Scheler nebo z českých autorů Krejčí a Rádl. Ve své práci se však zabývám pouze systémem hodnot ve Franklově pojetí, z důvodu jeho existenciálního chápání hodnot jako *cest* pro hledání smyslu.

Podle Frankla (srov. 1996, s. 61) bohatství světa hodnot přináší člověku variabilní možnosti realizace v tom nejvyšším smyslu svého bytí. Pokud tedy není možné, aby se uplatňoval v té kategorii, ke které je zrovna nasměrován, je potřebné, aby byl schopen začít se orientovat na další kategorii, která mu toto umožní. „**Hodnota** znamená smyslovou univerzálii, která je stálá a opakovatelná, stojí nad lidským jednáním, kdežto smysl je

vázán na jednorázovou a jedinečnou situaci. Smysl říká té které univerzální hodnotě ano či ne.“ (Frankl, 1996, s. 59-60)

Křivohlavý (srov. 1994, s. 36) hodnoty nazývá „cílesměrnými“. Rozhodneme-li se pro nějaký cíl, třeba postavit dům, vyjadřujeme tím, že stavba domu je pro nás určitou hodnotou, přikládáme tomu důležitost. Křivohlavý doplňuje, že tento cíl má pro nás většinou mnohem vyšší hodnotu než je hodnota (cena) domu v objektivním tržním měřítku.

Náš vztah k hodnotám a volba té které hodnoty se podle Křivohlavého (srov. tamtéž, s. 39) utváří na základě *okolnosti* (nadání, lidé okolo nás, možnost kontaktu s danou hodnotou) a především skrze *naši osobnost rozhodujícího se člověka*.

2.1.3.1 Hodnoty tvůrčí

Längle (srov. 2002, s. 32) charakterizuje život člověka jako smysluplný tehdy, když může tvořivě působit na svět. Člověk výměnou za jeho vklad světu, za jeho tvořivou účast na celospolečenském konání, usiluje o získání něčeho hodnotného (např. zážitkové hodnoty). A naopak. Za to, že člověk mohl prožít nějakou hodnotu, pokládá za důležité, aby on sám mohl obohatit svět svou tvořivostí.

V tvůrčích hodnotách se snažíme přičinit o to, abychom *vytvořili dílo* nebo *vykonali čin*. Není zde apelováno na velikost či rozsah díla, ale spíše je kladen důraz na angažovanost tvůrce, autora. Nejvyšším možným dílem je naše zvládnutí vlastního života (srov. Längle, 2002, s. 32-34). Längle dále upozorňuje, že tvůrčí hodnoty neobsahují pouze tvorbu materiálních hmotných děl, nýbrž dalece j přesahují do duchovní roviny, do *osobního nasazení* se pro něco.

Za tvůrčí hodnoty Křivohlavý (srov. 1994, s. 36-37) považuje i drobné projevy tvořivé činnosti, např. péči o zahrádku, ale i zpěv. Důležité přitom je, že vytváříme vlastní aktivitu, skrze kterou se snažíme obohatit svět. Nečiníme tak kvůli druhým, abychom se jim zalíbili, ale proto, že sami chceme (přikládáme tomu důležitost). Činíme tak i tehdy, když nejsme nikým pozorováni.

2.1.3.2 Hodnoty zážitkové

Život lze považovat za smysluplný, tvrdí Längle (srov. 2002, s. 31), pokud dokážeme vnímat něco z jeho krásy, pestrobarevnosti, mnohotvárnosti, různosti a harmonie. Uspokojení z prožívání krásy světa nám přináší radost z možnosti tento

neopakovatelný okamžik prožít, moci pro něj existovat. Můžeme tak najít smysl naší existence.

„Prožíváním přijímáme svět, například radujeme-li se z krásy přírody či umění“ (Frankl, 1996, s. 61). Zážitky nám mohou dát plnost smyslu lidského života a Frankl upozorňuje, že toto nesmíme podceňovat. Prožitek pro nás významného okamžiku (Frankl uvádí příklad okamžiku zdolání vrcholu v Alpách) může ovlivnit celý náš život. Längle (srov. 2002, s. 31-32) nevidí ony zážitky pouze v přírodě, ale i v lidských výtvorech jakými jsou umění, sport, technika a věda. Nezapomíná také na důležitou složku naší existence, tedy vztahy a interakce s druhými. Hodnotné jsou především ty vztahy, kterým přikládáme důležitost. Zde má Längle na mysli prožívání jedinečnosti bytí toho druhého skrze lásku k němu.

Tavel (2007, s. 76-77) ve své knize přeložil Franklovy poznatky o lásce z doby, kdy byl v koncentračním táboře. Podle něj „láska je to poslední a nejvyšší k čemu se člověk může upnout“ a také se naučil, že „láska se zdaleka neváže jen tělesnou existencí člověka. V největší hloubce lásky jde o duchovní bytost milovaného člověka.“ Frankl tak pochopil, že člověku, kterému již nezůstalo na tomto světě vůbec nic, může i na chvíli rozjasnit mysl jeho vnitřní oddanost obrazu milovaného člověka, který v sobě nosí.

Určitý vrcholový bod, nejen onen zmíněný zážitek v Alpách, ale i jakýkoliv prožitek, který nás „povznese“ výše, může dát zpětně celému našemu životu smysl a může dát také smysl naší budoucnosti. Frankl (srov. tamtéž) nabádá, ať se zeptáme člověka po nějakém jeho silném prožitku, například muzikálního člověka po poslechu vydařeného koncertu, zda po prožití tohoto neopakovatelného okamžiku může jeho život ještě někdy zcela ztratit smysl.

Längle (srov. 2002, s. 32) popisuje dva předpoklady pro to, aby se pro nás zážitky staly smyslem. Pokud jsou námi zakoušené zážitky krásné samy o sobě, a pokud jsme jejich aktivními spoluúčastníky. Nejsme-li schopni se prožitku vydat, zůstane pro nás faktem, daností, která na nás nemůže žádným způsobem zapůsobit. Nedovolíme jí, aby na nás nějaký prožitek zanechala. Smysluplné zážitky tak získáváme skrze naše subjektivní „pro-žití“.

Křivohlavý (srov. 1994, s. 36) hovoří o zážitkových hodnotách v tom případě, kdy v nás vyvolávají kladné emoce. Dovolila bych si spíše tvrdit, že zážitkové hodnoty jsou ty, které v nás probouzejí emoce vůbec. Může se jednat i o negativní emoce, například prožití neúspěchu, který nám však pomáhá formovat naši osobnost, a zpětně si dokážeme

uvědomit důležitost i takových prožitků. Frankl (srov. 1996, s. 107) hovoří o prožití utrpení, ve kterém může náš život taktéž dojít naplnění.

Tím, že přijímáme zážitky do sebe, získáváme sílu pro rozvíjení naší tvořivosti, pro náš osobní vklad světu, kterým realizujeme tvůrčí hodnoty, o nichž byla řeč v předchozí podkapitole. (srov. Längle, 2002, s. 32)

2.1.3.3 Hodnoty postojové

Život se jeví jako smysluplný i tehdy, když jej není možné naplnit *tvořením* ani bohatstvím *zážitků*, tedy hodnotami prvních dvou kategorií. Realizace právě třetí kategorie hodnot – *hodnot postojových*, spočívá v tom, jak se člověk staví k omezením svého života, vůči nezměnitelnému osudu (srov. Frankl, 1996, s. 62). Tavel (srov. 2007, s. 80) jednoduše definuje hodnotu postoje jako „schopnost trpět“.

Člověk těžko zvládá bezvýchodné a náročné situace, do kterých je postaven. Záleží však na něm, jaký postoj k tíživé situaci zaujme. Což není to jen otázkou víry, jak se někteří domnívají. Říká se, že věřící lidé snáze podstupují utrpení, ale tuto schopnost dokáže uplatnit každý. I člověk věřící totiž může propadnout zoufalství a pochybnostem. (srov. Längle, 2002, s. 35-36)

Příklady mnoha lidí nám mohou pomoci pochopit, že i v těch nejtíživějších situacích nejsme nikdy plně vydáni osudu. Ačkoliv mnohé nemůžeme změnit ani nijak ovlivnit, stále nám zůstává možnost výběru, jak se v těchto situacích zachováme. Můžeme propadnout beznaději, pokusům o nemožné dosažení změny, zoufáním si nad tím, co by bylo, kdyby nás toto nepostihlo. Nebo můžeme trpělivě snášet všechno utrpení a přijmout skutečnost takovou, jaká je. (srov. tamtéž)

Längle (srov. 2002, s. 37) konstatuje, že našimi postoji projevujeme podstatu své vlastní osoby. V utrpení bychom totiž měli především dbát na to, abychom zůstali sami sebou. Abychom se nebáli vyjádřit své hodnoty skrze náš postoj k osudu, který nás sice mohl připravit o naši svobodu, avšak stále se můžeme svobodně rozhodnout, jestli se proti němu postavíme nebo jej přijmeme.

Ve chvíli, kdy zahrneme postojové hodnoty do systému možných hodnot, nelze již, podle Frankla (srov. tamtéž), lidskou existenci nikdy považovat za bezsmyslnou, protože člověk má svůj smysl, dokud je schopen dýchat a je při vědomí. Frankl (srov. tamtéž) tvrdí, že člověk má vůči hodnotám odpovědnost je realizovat. Ačkoliv již třeba není schopen naplňovat předchozí dvě kategorie hodnot, u postojových hodnot to vždy zůstává možné. Se zaujímáním postojových hodnot se můžeme setkat u osob nemocných,

umírajících, zoufalých, v životních krizích apod. Bojují do posledních sil, přičemž však dokážou tiše akceptovat to, co již nemohou nijak změnit. (srov. Křivohlavý, 1994, s. 37)

2.2 Koncept sociálního fungování

Významní teoretici sociální práce Sheafor a Horejsi (podle Navrátil, 2003, s. 86) definují hlavní cíl sociální práce jako „pomáhání jednotlivcům i sociálním systémům zlepšovat své sociální fungování a měnit sociální podmínky tak, aby chránily tyto jednotlivce a systémy před potížemi ve fungování.“ Z hlediska sociálních pracovníků bychom se tedy při práci s klientem měli zároveň zajímat o jeho sociální prostředí a klientovo fungování v něm.

Pojem sociálního fungování významně rozvinula Bartlettová (podle Navrátil, 2003, s. 87), která jej použila pro „označení interakcí, probíhajících mezi nároky prostředí a lidmi.“ Prostor klade na člověka značné nároky a závisí na jeho schopnostech, zda se s nimi dokáže vyrovnat (angl. coping: zvládání). Navrátil (2003, s. 87) přichází se základními tezemi sociálního fungování, které přehledně charakterizují samotné jádro tohoto konceptu:

1. Lidé a prostředí jsou trvale v interakci.
2. Prostor klade na člověka určité požadavky a člověk je nucen na ně reagovat.
3. Mezi požadavky prostředí a člověkem je obvykle rovnováha, pokud ne, vzniká problém.
4. Někteří lidé jsou schopni nastolit opětovnou rovnováhu sami, jiní svou problémovou situaci bez pomoci druhých nezvládají.
5. Příčinou problémů nebo jejich nezvládnutí může být nedostatek klientových dovedností nebo nepřiměřené nároky prostředí vůči němu.
6. Předmětem intervence sociálního pracovníka je interakce mezi klientovými schopnostmi a požadavky prostředí.

Následně však ve své stati Navrátil (srov. tamtéž) dochází k názoru, že termín sociálního fungování je třeba přeformulovat, neboť nejen prostor klade na jedince své požadavky, ale zároveň jedinec v kontaktu s prostředím přichází s určitými očekáváními. Proto jej nazývá jako *vztah*, vztah mezi očekáváními jednotlivce a jeho sociálním prostředím.

Pokud zde hovořím o prostředí, mám na mysli především *sociální prostředí*. Sociálním prostředím je míněn charakter společnosti, který si lidé vzájemně nastavují

(srov. Ashford, LeCroy, 2010, s. 16). Specifika sociálního prostředí dobře vystihuje Shils (srov. podle Ashford, LeCroy, tamtéž) který tvrdí, že lidské jednání nikdy není úplně svobodné, neboť je omezené příležitostmi a limity v konkrétním prostředí. Člověk je tak nucen rozhodovat se podle dostupných prostředků v jeho přirozeném okolí. Jednotlivec tedy může sociálně fungovat takovým způsobem, jakým je to do jisté míry v souladu s možnostmi jeho prostředí. (srov. Ashford, LeCroy, tamtéž)

Koncept je také používán jako předmět teorie „person in environment system“ neboli *člověk v prostředí* (rozvinuli ji Karls a Wandrei), která se zaměřuje právě na řešení problémů týkajících se klientova sociálního fungování (srov. Ashford, LeCroy, 2010, s. 31). V českém prostředí je tato teorie nazývána *ekologickou perspektivou*.

3 Práce a její význam v životě osob se zdravotním postižením

Lidé jsou svým způsobem motivováni vykonávat určitou aktivitu pro naplňování smyslu svého bytí a svých potřeb. Dospělý člověk uspokojuje svou potřebu seberealizace v pracovním zařazení se do společnosti. Pokud se však nemůže do pracovního procesu začlenit, ačkoliv o to aktivně usiluje, dochází k tzv. frustraci. Což je podle Vágnerové (srov. 2008, s. 48) neočekávaná ztráta naděje na uspokojení, která vyvolává prožitek zklamání a která stimuluje obranné mechanismy pro vyrovnání se s touto situací.

V této kapitole nastíním právní ukotvení v oblasti zaměstnatelnosti pro účast osob se zdravotním postižením v pracovní sféře, význam práce pro tyto osoby, dále trh práce a postavení osob s postižením jako pracovní síly na tomto trhu.

3.1 Práce

Pojem *práce* je v Slovníku sociální práce (Matoušek, 2008, s. 149) definován jako „cílevědomá činnost člověka vytvářející užité hodnoty k uspokojování vlastních potřeb pracujících, případně potřeb jemu blízkých lidí.“ Skrze vykonávání placené činnosti tak usilujeme o lepší podmínky a úroveň našeho života, případně našich blízkých.

Opatřilová (srov. 2005, s. 8) za práci považuje tělesnou či duševní činnost, která je zaměřena k získání příjmu pro uspokojování potřeb, a má pro jedince i jeho okolí určitý význam. Jedinec v ní může uplatnit své dispozice k dané činnosti či aktivitě. Opatřilová tedy rozšiřuje definici práce o prvky „předpokladů“ pracujících, který danou činnost vykonává. Pro vykonávanou pozici je tedy důležité mít určitou způsobilost, abychom ji dokázali zvládat efektivně.

Zákoník č. 262/2006 Sb., zákoník práce v § 2 definuje podmínky pro vykonávání práce v českých podmínkách: „Závislá práce⁶ musí být vykonávána za mzdu, plat nebo odměnu za práci, na náklady a odpovědnost zaměstnavatele, v pracovní době na pracovišti zaměstnavatele, popřípadě na jiném dohodnutém místě.“ Je to tedy činnost, za kterou jedinec získává pravidelný finanční příjem, ale zároveň je nutné, aby naplňoval požadavky zaměstnavatele a vykonával tuto činnost na pracovišti ve vymezeném čase (v pracovní době).

⁶ Podle zákoníku práce §2 je *závislá práce* formou práce, kterou zaměstnanec vykonává ve vztahu k nadřízenému zaměstnavateli podle jeho pokynů. Jinou formou zaměstnání jsou osoby samostatně výdělečně činné.

3.1.1 Legislativní ukotvení

Jelikož se zaměřujeme na oblast pracovního začlenění, je důležité, abychom si ujasnili, jak osoby se zdravotním postižením v této sféře vymezuje legislativa. V současné Evropě se předpokládá, že počet osob se zdravotním postižením bude vzrůstat, proto je důležité vytvářet dostatečné příhodné podmínky pro sociální interakci těchto osob. Což je ukotvováno v legislativě jak v národním, tak mezinárodním měřítku (srov. Zámečnicková, 2005, s 53).

Právním člověka se zdravotním postižením na práci se zabývají mnohé dokumenty týkající se lidských práv. Například Listina základních práv a svobod deklaruje v člancích č. 3 a č. 26, že základní práva a svobody, mezi něž patří také **právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací**, se zaručují všem bez rozdílu.

Konkrétně k osobám se zdravotním postižením a jejich právu na práci směřuje Listina základních práv a svobod v článku č. 29: „Ženy, mladiství a osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky. Mladiství a osoby zdravotně postižené mají právo na zvláštní ochranu v pracovních vztazích a na pomoc při přípravě k povolání.“

Kolářková s Kodymovou (srov. in Matoušek, 2005, s. 92) přitom zároveň zdůrazňují tzv. **princip rovných práv**, což znamená, že pokud jsou nastaveny takové podmínky, kdy jsou všechny zdroje dostupné každému, tedy i osobám se zdravotním postižením, mají v dané společnosti osoby s postižením nejen rovná práva, ale zároveň i povinnosti, aby tak dokázali přijmout plnou odpovědnost členů společnosti.

Práci a zaměstnávání v životě člověka se zdravotním postižením řeší také Úmluva o právech osob se zdravotním postižením⁷ v článku č. 27, podle nějž „státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, uznávají, zabezpečují a podporují právo osob se zdravotním postižením na práci, která bude poskytována za rovnoprávných podmínek jako u ostatních osob, což zahrnuje možnost žít se svobodně zvolenou prací a otevřené, přístupné a inkluzivní pracovní prostředí.“ Cílem států uznávajících tuto Úmluvu je zakázat diskriminaci v oblasti zaměstnávání, chránit práva osob se zdravotním postižením, zajišťovat jim možnost uplatňovat svá pracovní práva a zpřístupňovat jim poradenské programy a služby umožňující přípravu na pracovní uplatnění. Státy se snaží podporovat

⁷ Stěžejní mezinárodní dokument, který deklaruje práva osob se zdravotním postižením, přičemž má přednost před jednotlivými zákony.

pracovní růst osob s postižením a zároveň jim poskytují asistenci při hledání, získávání a udržení si zaměstnání.

V současné platné legislativě je podle zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti podle § 67, „fyzickou osobou se zdravotním postižením osoba, které je poskytována zvýšená ochrana na trhu práce. Osobami se zdravotním postižením jsou fyzické osoby, které jsou orgánem sociálního zabezpečení uznány invalidními ve třetím stupni (osoby s těžším zdravotním postižením), ve druhém nebo v prvním stupni.“ Jedná se tedy o osoby, které mají dlouhodobou nebo trvale sníženou pracovní schopnost, z důvodu svého postižení či onemocnění, objektivně uznanou ve společnosti skrze nastavení měřítek norem pro danou společnost. Těmto osobám je poskytována zvýšená ochrana na trhu práce, čímž se rozumí nejen při výkonu povolání, ale i v přípravě na pracovní uplatnění a získávání zaměstnání.

Stát podporuje osoby se změněnou pracovní schopností skrze nástroje aktivní politiky zaměstnanosti, kterými jsou: *sít specializovaných institucí* (např. Úřad práce), které zprostředkovávají informace o volných pracovních pozicích a o volné pracovní síle, *podpora vytváření nových pracovních míst a činností* (např. veřejně prospěšné práce, finanční podpora zaměstnavatelům pro vytvoření nových míst) a *zvyšování adaptability pracovní síly skrze rekvalifikační programy*. (srov. Krebs a kol., 2010, 318-319)

3.1.2 Význam práce

Práce patří podle Krebse (srov. 2010, s. 309) k základním potřebám člověka ve společnosti, neboť ovlivňuje ekonomický a sociální status jeho a celé jeho rodiny, což zároveň upevňuje a rozvíjí strukturu celé společnosti. Slowík (srov. 2007, s. 39) také uvádí, že práce pro lidi se zdravotním postižením není pouze přirozenou potřebou, ale zároveň jim pomáhá zvyšovat jejich sociální sebevědomí, pocit plnohodnotnosti a zajišťovat nezávislost a samostatnost, po které mnohdy velmi touží.

Člověk, který je motivován k hledání a získání zaměstnání, usiluje o pracovní uplatnění z důvodu uspokojování individuálních potřeb jemu vlastních. A. Maslow považuje lidské potřeby a jejich naplňování za hnací sílu k aktivitě, tedy i k pracovní činnosti, v životě každého člověka (srov. podle Plesník, 2007, s. 4). Osoby s postižením však mohou potřebovat individuální pomoc, podporu či kompenzaci, pokud jim nejsou tyto základní samozřejmé potřeby dostatečně zpřístupněny. (srov. Novosad, 2009, s. 28)

Giddens (srov. 1999, s. 308) popisuje vlivy zaměstnání na psychologický stav jedince a jeho každodenní činnosti. Děje se tak na základě určitých faktorů, kterými jsou: *peníze* (mzda); *míra aktivity*, během které uplatňujeme své znalosti; *změna*

přicházející v novém prostředí (jinak nastává nuda); *strukturovaný čas*, který dává dni řád; navazování nových *sociálních kontaktů* a rozvíjení *osobní identity* spojené se sebeúctou. Skrze tyto faktory mohou lidé zvyšovat svou životní úroveň, sociální postavení, vyplnit část dne apod. Nesmíme však zapomenout, že potřeby každého jedince jsou značně individuální, nezávisle na druhu či stupni postižení. (srov. Plesník 2007, s. 4)

Opatřilová (srov. 2005, s. 8) vymezuje význam práce v různých rovinách, které přináší člověku rozličný přínos: *existenční a materiální, rozvojový a tvořivý, kooperační a socializační, estetický a kulturní, relaxační*. Člověk tedy neuspokojuje své potřeby pouze v rovině materiální, ale zároveň se profesně a osobnostně rozvíjí a také se realizuje skrze smysluplné naplňování času.

Podle Vágnerové (srov. 2008, s. 184) může člověk skrze profesní aktivitu uspokojovat pocit vlastní užitečnosti, aktivizovat své schopnosti a dovednosti a upevňovat sebevědomí a úctu k sobě samému. Zároveň si však uchovává potřebné (nejen pracovní) návyky. Skrze zaměstnání se člověk s postižením do jisté míry vyvaruje sociální izolaci, neboť stále posiluje své sociální kompetence, jako jsou navazování *kontaktů, komunikace, respektování norem a zvyklostí*.

3.2 Trh práce

Krebs (2010, s. 310) vymezuje prostředí tržní ekonomiky jako „souběžné fungování trhu zboží, trhu služeb a trhu výrobních faktorů (práce).“ Trh výrobních faktorů je však specifickou oblastí ekonomiky, jelikož zahrnuje lidskou veličinu – tedy osobnost člověka s jeho schopnostmi a dovednostmi v té které sféře.

Trh práce je Kuchařem (2007, s. 111) definován jako „prostor, kde se realizuje vztah dvou aktérů – pracovní síly a zaměstnavatelů.“ Kuchař také specifikuje zájmy obou skupin: pracovní síla se snaží co nejefektivněji prodat své schopnosti a svou pracovní sílu, zaměstnavatelé naopak usilují o výhodnou pracovní sílu, která bude schopna naplnit jejich podnikatelské záměry. Oba skupiny účastníků trhu práce jsou však limitovány mnoha faktory – od celospolečenských přes regionální podmínky po osobní dispozice jedinců. (srov. tamtéž)

Krebs (2010, s. 310) dále popisuje funkci trhu práce v tržní ekonomice, od něž se očekává zajištění produkce zboží a služeb tím, že na vhodná místa obstará kvalifikovanou pracovní sílu. Tuto sílu by však zároveň měl zabezpečit dostatečnými prostředky (nejen finančními), které odpovídají jejímu podílu na produkci.

Lidé vstupují na trh práce s určitou nabídkou – se svými schopnostmi, dovednostmi a vědomostmi. Přičemž pro dosažení úspěšnosti je důležitá co nejvyšší možná shoda jejich nabídky s poptávkou zaměstnavatelů, tedy soulad osobních dispozic s objektivními potřebami trhu. Schopností zvládnout takový soulad dochází k tzv. zaměstnatelnosti. Šance potenciálního zaměstnance se zvyšují, je-li dostatečně kvalifikovaný a flexibilní k potřebám poptávajícího. (srov. Kuchař, 2007, s. 21, 113)

3.2.1 Marginalizace osob se zdravotním postižením na trhu práce

Současná situace na trhu práce vede k tomu, že jedinci, u kterých je oslabena možnost konkurenceschopnosti, jsou ostatními vytlačováni až na samotný okraj trhu práce. Tento diskriminační proces je nazýván *marginalizací*. Mareš (1998, s. 65) ji definuje jako: „Redukci šancí a zatlačení určitých pracovníků se specifickými sociálními charakteristikami do nevýhodných pozic na trhu práce.“

Diskriminační strategie společnosti vůči osobám s postižením spojujeme především s obdobím komunistického režimu, během kterého byli jedinci s postižením vylučováni a separováni až na samotný okraj společnosti (srov. Michalík a kol. 2011, s. 46). Kuchař (srov. 2007, s. 155) popisuje dřívější praxi, která probíhala v duchu medicínského modelu, což znamená, že lidé se zdravotním postižením byli hlavně objekty zdravotnické péče v izolovaných zařízeních. Běžná populace s nimi přišla do styku pouze zřídka, nenaučila se proto s nimi žít v reálném společném prostředí. Michalík (srov. tamtéž) tuto formu diskriminace nazývá systémovou.

Naproti tomu současný koncept sociálního fungování raději usiluje o začleňování této pracovní síly do pracovního procesu, jelikož může využít jejího pracovního a sociálního potenciálu. Kromě toho, náklady na podpůrné programy sociálního systému zatěžují méně než dávky sociální péče pro tyto osoby (srov. Kuchař, tamtéž). V současné době již převládají spíše diskriminační tlaky v dílčích oblastech nad systémovou diskriminací. Přetrvávají v nerovných přístupech, které jsou způsobeny silně zakořeněnými diskriminačními tradicemi ve společenských zvycích a vztazích, individuálních postojích a v neposlední řadě také ve vzdělanostních, pracovních a architektonických bariérách. Hlavním problémem je dlouhodobé nerespektování a neznalost základních odlišností u lidí se zdravotním postižením, které jsou pro ně charakteristické. (srov. Michalík a kol., 2011, s. 46)

Pocity nejistoty a nespravedlnosti mohou vést naopak až k přílišnému domáhání se svých práv, o kterých se jedinec domnívá, že mu normativně náleží. Některé osoby

s postižením vyzdvihují, že jsou lidé „zdraví“ oproti nim nespravedlivě zvýhodňováni (srov. Vágnerová, 2008, s. 185). Takové jednání může někdy vést až k usilování o tzv. *pozitivní diskriminaci*⁸, kdy osoby s postižením upřednostňují svá práva a dožadují se zvýhodnění v jejich prospěch v situacích, kde mají nastavené rovné příležitosti a zároveň tedy i povinnosti.

3.2.2 Participace osob se zdravotním postižením na trhu práce

Uchází-li se občan se zdravotním postižením o zaměstnání, bývá podle Novosada (srov. 2009, s. 114) handicapován minimálně dvojnásobně – primárně pro svůj zdravotní stav a společenský náhled na jeho postižení a sekundárně v neznalosti obvyklých sociálních dovedností a kompetencí. Novosad pro toto tvrzení sekundárního znevýhodnění uvádí příklady situací jako je nízké sebehodnocení, snížená schopnost sebereprezentace, neznalost potřebných norem chování, neschopnost efektivní komunikace nebo také přeceňování či podceňování pracovních omezení vyplývajících ze zdravotního postižení jedince. Proto také existují různá legislativní opatření, která mají diskriminační tendence na trhu práce omezovat a pomáhat vyrovnávat příležitosti pro takto znevýhodněné skupiny občanů.

Podle Zámečnickové (srov. 2005, s. 54) se v České republice vyskytují dvě základní formy zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Je to tzv. *rozptýlená zaměstnanost a uplatnění v organizacích, které zaměstnávají převážně osoby s postižením*. Tyto dvě formy také nazýváme *otevřeným (volným) trhem práce a chráněným trhem práce*. Pokud se jedná o osobu s lehčí formou zdravotního postižení, je pro ni samozřejmě ideální možností získání zaměstnání na otevřeném trhu práce (srov. Slowík, 2007, s. 39). Ačkoliv jsou možnosti uplatnění těchto osob v důsledku jejich postižení omezené, existují alternativní formy podpory a pracovního uplatnění, které mohou do jisté míry nahradit běžné zaměstnání. Další možností je chráněný trh práce. Stát v této problematice podniká kroky pro zvýšení zaměstnatelnosti skrze stanovené povinné kvóty pro zaměstnávání osob se zdravotním postižením, což znamená, že zaměstnavatel s určitým počtem zaměstnanců

⁸ Názornou ukázkou takového jednání může být situace, kterou popsal Musílek (2012, s. 23) v článku „Podnikatel, nebo invalida?“, v časopisu *Můžeš*. Do redakce přišla žádost pan H., podnikatele se zdravotním postižením, který se na ni obrátil s tím, že řetězec, v jehož areálu provozuje svůj obchod, provedl rekonstrukci prostor. Nájemníkům nebyla prodloužena původní nájemní smlouva, ale zároveň měli možnost přistoupit na novou s vyšším nájmem a s většími rekonstruovanými prostory. To pan H. odmítl z nedostatku finančních prostředků. Doufal však ve zvýhodnění, jelikož jeho podnik tvoří lidé se zdravotním postižením. Dovolává se lidského přístupu. Pokud však měli ostatní nájemníci stejné podmínky a pan H. nebyl nijak diskriminován, naskytá se otázka, zda je taková žádost oprávněná a nedomáhá se pan H. pozitivní diskriminace.

v organizaci má povinnost zaměstnat předepsané procento zaměstnanců se změněnou pracovní schopností. Ovšem tato opatření nevedou k dostatečné motivaci zaměstnavatelů, aby začali výrazněji řešit situaci znevýhodněných skupin na trhu práce (srov. tamtéž). Někteří zaměstnavatelé se podle Slowíka natolik obávají komplikací při zaměstnání osoby s postižením, že raději odvedou státu finanční pokuty za nedodržení stanovené kvóty.

3.3 Nezaměstnanost

Autoři zabývající se tématem nezaměstnanosti popisují její různé charakteristiky, druhy, dělení podle příčin apod. V této podkapitole se chci spíše zabývat nezaměstnaností jako sociálním problémem a jejím následným dopadem na sociální fungování jedince. Vágnerová (srov. 2008, s. 731) konstatuje, že v českých podmínkách se jedná o problém posledních let. Lidé proto tento jev těžce akceptují, nejsou schopni jej řešit, a proto na ně působí jako stresující faktor.

Můžeme říci, že nezaměstnanost je jedním z faktorů, které vedou k sociálnímu vyloučení jedince. Dlouhodobější ztráta zaměstnání způsobuje omezení kontaktu s ostatními sociálními skupinami a může vést k izolaci a apatii. Přitom však nezaměstnanost u osob se zdravotním postižením je mnohdy způsobena marginalizací na trhu práce. Někteří lidé totiž nejsou schopni vidět potenciál ve schopnostech a dovednostech člověka s postižením, ale primárně si představují obtíže při zaměstnání jedince s takovou formou znevýhodnění, z toho důvodu se mnohé osoby se zdravotním postižením ocitají ve stavu dlouhodobé nezaměstnanosti.

Mareš (1998, s. 16) srozumitelně formuluje stav nezaměstnanosti: „Nezaměstnanost je nemít placené zaměstnání, tedy ani příjem z vykonávaného zaměstnání.“ Nejedná se tak pouze o absenci pracovní činnosti, ale důležitou roli zde hraje také ztráta příjmů. Podobně vystihuje nezaměstnanost Slovník sociální práce (Matoušek, 2008, s. 125), který míní nezaměstnaností „stav, ve kterém člověk schopný práce a ochotný pracovat nemá placené zaměstnání. Za ochotu jsou považovány kontakty s Úřadem práce, příp. potenciálními zaměstnavateli.“

Slovník sociální práce (srov. Matoušek, 2008, s. 125-126) dále nastiňuje problematiku dlouhodobé nezaměstnanosti, která s sebou nese značné sociální a ekonomické problémy jak pro občana a jeho rodinu, tak pro stát. Neboť dlouhodobé snížení příjmů vede k chudobě. Stát toto ohrožení řeší různými benefity pro nezaměstnané osoby v podobě dávek a osvobození od platby pojištění, které za ně stát hradí. Slovník

(srov. tamtéž) dále přichází se stručným vymezením okruhů problémů, které mají dopad na osobu dlouhodobě nezaměstnanou. Patří mezi ně postupná ztráta *nabytých profesionálních dovedností, návyků pravidelného režimu dne, sebevědomí, nárůst konfliktů s nejbližšími osobami* (v rodině) a omezení *účasti na konzumním stylu společnosti*.

Psychickou zátěž u nezaměstnaného jedince popisuje Psychologický slovník (srov. Hartl, Hartlová, 2000, s. 357). *Krátkodobá nezaměstnanost* je charakteristická přetrvávající nadějí na získání práce. *Ve střednědobé nezaměstnanosti* se u jedince často vyskytují pocity neúčinnosti, zmaru, ztráty smyslu života, smutku, objevují se příznaky depresí a neuróz, dochází ke zvýšené konzumaci alkoholu a jiných drog, k vyššímu počtu sebevražedných pokusů i dokonaných sebevražd. Během *dlouhodobé nezaměstnanosti* je již patrná častá rezignovanost a akceptace nového uzpůsobení jak režimu dne, tak celkového stylu života.

Hlavními strategiemi pro (opětovné) řešení situace nezaměstnaných osob jsou podle Vágnerové (srov. 2008, s. 747) dva okruhy pomoci. První je zaměřen na *získání nového pracovního místa*, což jsou rekvalifikační a informační služby, vyrovnávání šancí a podpora tvorby nových pracovních míst. Druhý okruh pomáhá *řešit problémy, které vznikly v důsledku nezaměstnanosti*, např. zdravotní potíže, psychické problémy, problémy v rodině, ekonomické potíže a jiné.

4 Chráněná dílna

V této kapitole se již budu věnovat konkrétnímu nástroji pro podporu pracovního uplatnění osob se zdravotním postižením, kterým jsou **chráněná pracovní místa**⁹. Jak již bylo zmíněno v úvodu práce, institut chráněných dílen byl 1. ledna 2012 právně zrušen a sloučen s překrývajícím se institutem chráněného pracovního místa. V této práci však nadále užívám pojmu „chráněná dílna“, kterým mám na mysli pracoviště, kde je zaměstnáván větší počet osob se zdravotním postižením, a které bylo primárně zřízeno pro poskytování zaměstnání této cílové skupině. Úsilím poskytovatele takového pracoviště je pomoci v pracovní integraci a zvyšování konkurenceschopnosti osob se zdravotním postižením.

Chráněná dílna je specifickým druhem pracoviště, jehož hlavní charakteristikou je zajišťování zaměstnání pro osoby znevýhodněné na trhu práce – konkrétně pro osoby se zdravotním postižením. Hrušková, Matoušek, a Landischová (srov. 2005, s. 125) o chráněných dílnách hovoří jako o možnosti, ve které nejsou lidé se zdravotním postižením vystaveni nárokům konkurenceschopného (otevřeného) trhu práce.

V následujícím textu se již budu věnovat stručnému náhledu do vývoje chráněných dílen a teoretickému konceptu sociálního programu, který je dle mého mínění základním kamenem pro realizaci pomoci osobám se zdravotním postižením v chráněných dílnách. Dále popíšu fungování chráněných dílen z hlediska legislativy, financování a postavení ve společnosti.

4.1 Historie institutu chráněných dílen

První chráněné dílny byly podle NDRN¹⁰ (srov. 2011, 11-12) zřízeny již v roce 1840 organizací Perkins Institute for the Blind ve státě Massachusetts (USA), jež poskytovala služby a vzdělávání pro nevidomé. Práce v chráněných dílnách měla těmto osobám zajistit dlouhodobé pracovní příležitosti. Početný rozvoj zakládání chráněných dílen pak probíhal především v 50. a 60. letech 20. století. Cílem bylo zajišťování možnosti pracovního uplatnění s finančním příjmem (nižší než částka minimální mzdy) pro

⁹ Chráněné pracovní místo je místem, které zřídí zaměstnavatel ve své firmě/organizaci pro osobu se změněnou pracovní schopností. Podrobněji je tento pojem vymezen v podkapitole 4.2.

¹⁰ NDNR je zkratka užívaná americkou neziskovou institucí National Disability Rights Network, jejímž cílem je prosazovat a chránit práva osob se zdravotním znevýhodněním. Tato instituce byla založena Kongresem Spojených států amerických.

plnohodnotné začleňování osob se zdravotním postižením do společnosti a navýšení jejich nezávislosti. Z vyjádření NDRN ale tato forma pomoci vedla spíše k izolaci a vyčleňování, proto se od 80. let 20. století začaly iniciovat programy, které měly intenzivněji vést k integraci osob se zdravotním postižením do společnosti.

Na českém území existovaly organizace podobné chráněným dílnám již v meziválečném Československu. Během komunistického režimu byl založen podnik Meta – výrobní družstvo invalidů, který zaměstnával osoby se zdravotním postižením v dílnách nebo formou domácí práce. Po jeho rozpadu v roce 1989 na menší samostatné celky pak začaly vznikat první chráněné dílny (srov. Faltínová, 2007, s. 46). Intenzivněji se začaly zakládat během 90. let souběžně s rozvojem neziskového sektoru.

V Usnesení vlády č. 256 ze 14. 4. 1998 je definován záměr chráněných dílen: „jejich smyslem není dosahovat zisk, ale poskytovat nejtíže postiženým alespoň částečné pracovní uplatnění a možnost podílet se na pracovní rehabilitaci, tj. umožnit zdravotně postiženým, aby si vyzkoušeli, který typ prací by mohli vykonávat.“ Dále by podle tohoto sdělení měly chráněné dílny poskytovat praxi žákům praktických a speciálních škol. Dle mých poznatků však takové praxe v chráněných dílnách realizovány nejsou, spíše je v tomto suplují tzv. tranzitní programy¹¹ v rámci podporovaného zaměstnávání.

4.2 Legislativa

Pro porozumění smyslu a základnímu pojetí chráněných dílen je podstatné zabývat se i jejich původním vymezením v legislativě, dnes již neplatným. Pojem „chráněná dílna“ byl českého práva zaveden poprvé v roce 1975 zákonem č. 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení. Zachován byl i v nové legislativě po pádu komunistického režimu (srov. Faltínová, 2007, s. 46). Do konce roku 2011 byla chráněná dílna normativně ukotvena § 76 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění k 31. 12. 2011.

„Chráněná pracovní dílna je pracoviště zaměstnavatele, vymezené na základě dohody s úřadem práce a přizpůsobené pro zaměstnávání osob se zdravotním postižením, kde je v průměrném ročním přepočteném počtu zaměstnáno nejméně 60% těchto zaměstnanců. Chráněná pracovní dílna musí být provozována po dobu nejméně 2 let ode dne sjednaného v dohodě. Na vytvoření chráněné pracovní dílny poskytuje úřad práce zaměstnavateli příspěvek.“

¹¹ Tranzitní programy jsou programy, které pomáhají mladým studentům se zdravotním postižením zajistit přechod ze školy do pracovního procesu a společenského začlenění.

Chráněné pracovní místo, s nímž byl institut chráněných dílen sjednocen, je ustanoveno § 75 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti ve znění pozdějších předpisů.

„Chráněné pracovní místo je pracovní místo zřízené zaměstnavatelem pro osobu se zdravotním postižením na základě písemné dohody s Úřadem práce. Na zřízení chráněného pracovního místa poskytuje Úřad práce zaměstnavateli příspěvek. Chráněné pracovní místo musí být obsazeno po dobu 3 let. Chráněným pracovním místem může být i pracovní místo, které je obsazeno osobou se zdravotním postižením, pokud je vymezeno v písemné dohodě mezi zaměstnavatelem a Úřadem práce. Dohoda se uzavírá na dobu tří let.“

Ze sdělení Ministerstva práce a sociálních věcí¹² (srov. 2011) vyplývají jako důvody pro sloučení výše zmíněných institutů *zjednodušení dosavadní právní úpravy a snížení administrativní zátěže zaměstnavatelů*. Ministerstvo konstatuje, že se prakticky jedná o totožné nástroje k vytváření pracovních míst pro osoby se zdravotním postižením, a proto došlo k legislativnímu spojení pod jeden institut. V praxi totiž často docházelo k míšení obou nástrojů a byla vytvářena nejednotnost v realizaci provozu chráněných dílen.

Důsledkem, který plyne z těchto změn, je především zrušení povinného podílu 60 % zaměstnanců se zdravotním postižením v organizaci. Znamená to tedy, že již tzv. chráněná dílna nebude dostávat příspěvek na provoz dílen hromadně, ale na každé zřízené a provozované chráněné pracovní místo ve své organizaci. Pokud ale dále bude podíl zaměstnanců se zdravotním postižením vyšší 50 %, zaměstnavatel splňuje podmínky pro získání příspěvku na provoz takového pracoviště a možnost vykonávání **náhradního plnění**. Možnost využití náhradního plnění je alternativou pro zaměstnavatele, kteří mají povinnost zaměstnat procentuelní podíl osob se zdravotním postižením a nejsou schopni tuto zákonem stanovenou kvótu splnit. Mohou ji nahradit formou odebrání výrobků (zahrnutý i služby) či obchodním partnerstvím s podnikem, který má statut zaměstnavatele zaměstnávajícího více jak 50 % zaměstnanců se zdravotním postižením. (srov. MPSV, 2011; Šesták, 2007, s. 40)

Pracoviště s chráněnými pracovními místy může být zřízeno a provozováno jak podnikatelským subjektem, tak nestátní neziskovou organizací. Podnikateli mohou být fyzické nebo právnické osoby (např. družstva, společnosti s ručením omezeným a jiné). Zřizovateli v neziskové sféře, vhodnými pro provozování dílen, mohou být občanská

¹² Pro Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky bývá užívána zkratka „MPSV“.

sdružení, obecně prospěšné společnosti nebo církevní právnické osoby. (srov. Šesták, 2007, s. 42)

K 30. 6. 2011 byla Úřadem práce a Ministerstvem práce a sociálních věcí (MPSV, 2011, s. 51) podpořena realizace 2 480 chráněných pracovních dílen a chráněných pracovních míst, z toho za posledního půl roku (tedy od 1. 1. 2011) bylo vytvořeno 478 pozic. Podpořených osob bylo ke stejnému datu celkem 2 177 a od počátku roku 755 osob. Na zřízení těchto pozic bylo ze státního rozpočtu od 1. 1. 2011 k 30. 6. 2011 čerpáno 26 060 000 Kč a na provoz chráněných dílen a chráněných pracovních míst bylo použito 103 389 000 Kč. V následující tabulce je uveden přehled výše zmíněných dat:

Tabulka zaměstnanosti občanů se zdravotním postižením

Nástroje APZ* pro zaměstnávání osob se změněnou pracovní schopností	<i>Vytvoření CHPD** a CHPM***</i>	<i>Provoz CHPD a CHPM</i>
Počet vytvořených míst k 30. 6. 2011	2 480	-
Počet vytvořených míst od počátku roku 2011	478	-
Počet podpořených osob k 30. 6. 2011	2 177	9 178
Počet podpořených osob od počátku roku 2011	755	7 833
Čerpání finančních prostředků od počátku roku 2011 (v tis. Kč)	26 060	103 389

Zdroj dat: Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v 1. pololetí 2011 (MPSV, 2011)

* APZ: Aktivní politika zaměstnanosti

** CHPD: Chráněná pracovní dílna

*** CHPM: Chráněné pracovní místo

4.3 Poslání

Po legislativním ukotvení je nutné vytvořit vlastní strukturu, cíle a především poslání, tedy zvolit směr, jakým se bude konkrétní organizace ubírat. Posláním by měla být vyjádřena základní idea o důvodu zřízení organizace a co je jejím smyslem, účelem. Většinou je poslání obsaženo v jedné větě a mělo by být snadno zapamatovatelné – především pro ty, kteří jsou nějakým způsobem s organizací spojeni (zaměstnanci, dobrovolníci, klienti).

Slovník Sociální práce (Matoušek, 2008, s. 155) definuje poslání organizace jako: „Stručné vyjádření smyslu existence organizace, které je součástí jejího statutu. Poslání organizace může mít podobu jednoho tvrzení, jež říká, proč organizace existuje.“ Co nejstručněji formulovaná verze poslání by měla sloužit určení směru činnosti

organizace a také pro orientaci klientů při hledání vhodné služby pro jejich zakázku. Přičemž jednotlivé služby organizace by měly mít formulované vlastní poslání, které zdůvodňuje jejich existenci a specifické úkoly. (srov. tamtéž)

Podle Slovníku Sociální práce (srov. tamtéž) by poslání organizace mělo ve své širší verzi zahrnout tato fakta: *definici cílové skupiny, popis služby, způsob financování, doklady o efektivitě organizace a o kompetenci personálu*. Poslání a jeho rozšířená verze by měly obsáhnout základní charakteristiku organizace zahrnující soubor informací pro komunikaci s veřejností, kterou je hlavně cílová skupina, blízcí cílové skupiny, potenciální zájemci, média, jiné instituce apod.

Poslání organizace by mělo být známé všem zaměstnancům organizace, každý z nich by měl svou činnost vykonávat v duchu této idey a usilovat o směřování organizace ke stanoveným cílům právě cestou definovaného poslání.

Je tedy zřejmé, že ačkoliv mají chráněné dílny podobný cíl, a to napomoci osobám se změněnou pracovní schopností v získání pracovního uplatnění, poslání každé jednotlivé chráněné dílny bude mírně odlišné. Záleží na prioritách, filozofii a záměru konkrétního poskytovatele. Mělo by však obsahovat reakci na vybraný sociální problém cílové skupiny a způsob řešení tohoto problému organizací.

4.3.1 Sociální program

Jak jsem již zmínila výše, poslání definuje směr a charakter pomoci jednotlivých organizací při řešení vybraného sociálního problému. Pro volbu účinného poslání organizace je nutné zkoumat skutečné potřeby cílové skupiny vyplývající z daného problému. Tato forma přístupu k cílové skupině se nazývá *sociálním programem*. Jedná se tedy o konkrétní způsob práce s určitou cílovou skupinou klientů „sociálních služeb v širším měřítku“¹³.

Sociální program lze definovat jako „soubor plánovaných a řízených činností, jimiž poskytovatel reaguje na potřebu cílového subjektu, přičemž předpokládá, že situace cílového subjektu bude díky participaci na programu vyřešena nebo zlepšena.“ (Matoušek a kol., 2007, s. 15)

Spojení sociálního programu a institutu chráněné dílny v tomto textu volím z toho důvodu, že důležitými charakteristikami sociálních programů je jejich „vztah“ s cílovou

¹³ Pozn. aut.: Sociálními službami nejsou míněny pouze služby vymezené v zákoně č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, ale i jiné nástroje pomoci pro jakkoliv znevýhodněné osoby.

skupinou. V případové studii vybrané dílny budu zkoumat právě tento vztah chráněné dílny s jejími zaměstnanci se zdravotním postižením – tedy cílovou skupinou, pro kterou je poskytována. Chráněná dílna by měla být zřízena z toho důvodu, že chce reagovat na určitý sociální problém a napomoci v jeho řešení. Můžeme tedy chráněné dílny také považovat za sociální programy.

Sociální programy mají jisté znaky, které určují jejich formu, a tím jsou navzájem odlišeny. Podle níže vymezených charakteristik můžeme blíže specifikovat zaměření daného programu a jednodušeji určit pro jakou cílovou skupinu klientů je ten který konkrétní program nejvhodnější. Následující koncepci základních **znaků**, které jsou součástí každého sociálního programu, popsal Royse a kol. (podle Matoušek a kol., 2007, s. 15). Podle nich lze jednotlivé programy hodnotit a vzájemně je porovnávat:

- **Personál**, jehož součástí mohou být jak profesionálové, tak dobrovolníci;
- **financování**, získávání zdrojů na provozování činnosti, i v případě, že mnohé práce zajišťují dobrovolníci, a náklady jsou tak sníženy;
- **totožnost**, která program odlišuje od jiných podobných programů a která jej činí unikátním;
- **soubor základních principů**.

Mimo to je důležité, aby byl každý program ukotven v určitém *teoretickém modelu*, který by měl vysvětlovat problém, na nějž se pokouší poskytovatel sociálního programu reagovat (srov. tamtéž). Velmi záleží na teoretickém uchopení problému, protože z něj pak vychází způsob realizace snah o jeho řešení. Například, pokud se zaměstnavatel domnívá, že lidé se zdravotním postižením nemohou získat uplatnění v běžném zaměstnání z toho důvodu, že nároky plného či zkráceného úvazku jsou pro ně až příliš psychicky a fyzicky náročné, bude organizování práce v dílnách koncipovat podle míry zvládnutí zátěže. Pokud však zaměstnavatel vychází z informací, že lidé se zdravotním postižením nemohou získat zaměstnání na otevřeném trhu práce z důvodu diskriminace a marginalizace, uzpůsobí fungování své dílny spíše více terapeuticky jako chráněný prostor, který zároveň usiluje o zajištění integrace těchto osob skrze pracovní zařazení.

Sociální program také musí zjišťovat svou potřebnost pro cílovou skupinu. Hodnocení potřeb cílové skupiny mu pomáhá upravovat náplň svého programu tak, aby mohl efektivněji reagovat na specifika konkrétního sociálního problému a účelněji poskytovat pomoc k řešení tohoto problému. (srov. Matoušek a kol., 2007, s. 116-117)

4.4 Cílová skupina

Chráněná pracovní místa jsou účelově zřizována a provozována pro cílovou skupinu osob se zdravotním postižením. Jak již bylo vymezeno v první kapitole, jedná se o velmi variabilní skupinu osob napříč jednotlivými druhy a stupni postižení. Legislativa nedefinuje úžeji, pro které jedince se zdravotním postižením je tato forma nejvhodnější. Panuje však obecné přesvědčení, že pokud je jedinec s postižením schopen zvládnout nároky běžného zaměstnání a panují zároveň příznivé podmínky na lokálním trhu práce, je pro něj nejvhodnější integrace na otevřeném trhu práce. K motivaci v hledání pracovního uplatnění v konkurenceschopném pracovním prostředí přispívá fakt, že místo na otevřeném trhu práce je ohodnocené finančně lépe než na trhu chráněném.

Slowík (srov. 2007, s. 40) považuje práci v chráněné dílně vhodnou spíše jako alternativu pro osoby s těžkým zdravotním postižením, které nemohou najít pracovní uplatnění na volném trhu práce nebo jsou jejich možnosti velmi omezené. Novosad (srov. 2009, s. 50) také uvádí případy osob se zdravotním postižením, pro které je pracovní poměr na plný či zkrácený úvazek nerealizovatelný z důvodu neúnosné psychické či fyzické zátěže pro jejich zdravotní omezení.

4.5 Financování

Novosad (srov. 2009, s. 50) připomíná fakt, který je již v mnoha západoevropských zemích akceptován, a to, že chráněné dílny si nedokážou zajistit svou ekonomickou soběstačnost samy. Dosažení ziskovosti je tedy nereálné, spíše je chráněná dílna považována za úspěšnou, pokud je schopna zajistit návratnost režijních nákladů.

Prostředky na provoz čerpá chráněná dílna ze dvou hlavních zdrojů, kterými jsou *příspěvky na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením* od Úřadu práce a získáváním financí z jiných zdrojů, které hledá prostřednictvím svých *fundraisingových aktivit*.

Poskytovatel chráněných pracovních míst získává od Úřadu práce příspěvky na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením. Musí si však podat žádost na příslušný úřad, aby mu nárok na příspěvek vznikl. Aktuálně (od 1. 1. 2012) jsou poskytovány Úřadem práce v rámci aktivní politiky zaměstnanosti tři odlišné příspěvky: **Příspěvek na vytvoření chráněného pracovního místa a příspěvek na částečnou úhradu provozních nákladů chráněného pracovního místa**. Druhý příspěvek se vztahuje pouze na ta místa, se kterými má Úřad práce smlouvenou dohodu. Poskytuje se

v maximální částce 48 000 Kč ročně. Třetím druhem příspěvku je **příspěvek na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením**, který je zaměstnavateli poskytován v případě, že zaměstnává více než 50% zaměstnanců se zdravotním postižením z celkového počtu svých zaměstnanců. (srov. Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, § 75-§ 78; MPSV, 2001)

Úřad práce může navíc poskytnout zaměstnavateli **příspěvek na zapracování**. Jedná se o příspěvek po dobu maximálně 3 měsíců pro zaměstnavatele, kteří se rozhodnou přijmout do pracovního poměru uchazeče o zaměstnání, kterému krajská pobočka Úřadu práce věnuje zvýšenou péči. Mezi takové osoby jsou řazeni i lidé se zdravotním postižením. (srov. Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, § 33, § 116)

Jelikož příspěvky na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením nepokryjí všechny náklady, je nutné získávat prostředky i z jiných zdrojů. Financování by tedy mělo být také zajišťováno z tzv. *fundraisingu* (angl. fund-raising: navyšování zdrojů), což je „cílené hledání a získávání finančních prostředků k zajišťování určeného cíle organizace.“ (srov. Rektořík, 2010, s. 93)

Fundraising může mít dle Rektoříkovy (srov. tamtéž) kategorizace formy *přímého oslovování* potenciálních dárců; *veřejných sbírek*, jejichž specifickou formou jsou v České republice tzv. DMS¹⁴; *benefičních akcí*, například charitativních koncertů či výstav; *písemných žádostí o grant*; *hromadných dopisů* nebo *telefonických rozhovorů*. Toto samozřejmě není úplný výčet, neboť je na fundraiserovi organizace, aby přicházel s novými originálními nápady a iniciativami, jak využít dostupných zdrojů.

4.6 Společenský náhled na chráněné dílny

Současný pohled na institut chráněných dílen je mezi odborníky rozporuplný. Můžeme říci, že se ve společnosti objevují dva základní postoje k tomuto institutu. Jedna skupina podporuje chráněné dílny jako nástroj vhodný pro alternativní způsob zaměstnávání a částečnou integraci osob se zdravotním postižením. Druhá skupina zastává opačný názor a to, že chráněné dílny k integraci nevedou, ale naopak osoby se zdravotním postižením vyčleňují z přirozeného fungování ve společnosti a izolují je mezi stejně znevýhodněné osoby na jedno místo a dlouhodobě. Tyto postoje k chráněným dílnám budou více rozvedeny v následujících odstavcích.

¹⁴ Zkratka DMS zastupuje pojem *dárcovské SMS*. Touto formou lze předem určenou finanční částkou přispět konkrétní organizaci, na jejíž konto prostřednictvím našeho mobilního telefonu zašleme sms. Částka je následně odečtena z kreditu mobilního telefonu.

Původní záměr chráněných dílen byl poskytnout zaměstnání na přechodnou dobu jako přestup ze segregace do plné integrace na otevřený trh práce. Gensury a Lefton (podle Migliore a kol., 2007, s. 6) uvádějí praxi fungování chráněných dílen v roce 1970, kterou však můžeme pozorovat doposud. Podle autorů mnohé dílny pouze tvrdí, že zprostředkovávají pracovní rehabilitaci na přechodnou dobu pro snazší integraci na volný trh práce, ve skutečnosti však nabízejí dlouhodobé umístění ve své instituci (zaměstnání).

Současné vnímání institutu chráněných dílen je ve světovém měřítku spíše negativní. Chráněné dílny jsou kritizovány pro jejich neúčelnost v podporování integrace osob se zdravotním postižením a jsou považovány za překonané. Proto byl v mnoha vyspělých společnostech tento institut téměř zrušen a nahrazen metodami, které více a cíleněji usilují o podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením v jejich přirozeném sociálním prostředí.

Druhá názorová vlna však zdůrazňuje potřebnost takových podniků, které poskytují osobám se zdravotním postižením dlouhodobé zaměstnávání. Jsou to instituce, ve kterých jsou nároky na zaměstnance sniženy. Zastánci tohoto názoru také tuto formu zaměstnávání obhajují z toho důvodu, že pracovní uplatnění na otevřeném trhu práce je pro některé jedince se zdravotním postižením téměř nemožné získat¹⁵.

Americká organizace *The Urban Institute*¹⁶ (srov. podle Migliore a kol., 2007, s. 6) popisuje výhodu chráněných dílen v jistotě udržení stálého pracovního místa oproti uplatnění v běžném podniku, který má na trhu práce nejisté postavení. Chráněné dílny jsou otevřeny pět dní v týdnu po celý rok, a to i v případě poklesu poptávky o produkty - dílna v takové situaci může zajišťovat neplacené aktivity či organizaci volného času. V České republice však v současných podmínkách takovou jistotu podpory ze strany státu v případě poklesu poptávky chráněné dílny nemají, protože částky na podporu provozování těchto institucí jsou pevně stanovené.

Odlišné názorové tendence reprezentují například i autoři Novosad (srov. 2009, s. 50) a Slowík (srov. 2007, s. 39-40):

Novosad považuje za podstatný přínos chráněných dílen především umožnění realizace skupinových a individuálních pracovních aktivit, které přinášejí účastníkům psychologické, výchovné, sociálně-rehabilitační a terapeutické účinky na jejich stav.

¹⁵ K tomuto směru se ve svém článku o možnostech pracovního uplatnění občanů se zdravotním v časopise Sociální práce / Sociálna práca přiklání také psycholog Pauk (srov. Žilová, 2010, s. 30-33), který se specializuje na oblast psychologii práce a který mimo působí jako statutární zástupce chráněné dílny M-PROMEX, s. r. o.

¹⁶ Institut, který reflektuje ekonomickou a sociální situaci v USA.

Naproti tomu Slowík se k fungování chráněných dílen staví velmi negativně, neboť podle něho nejsou schopny naplňovat účel jejich zřízení – být cestou integrace na pracovní trh. Nejvíce rozšířené zakládání chráněných dílen v našem prostředí probíhalo na počátku 90. let 20. století. Podle Slowíka (srov. tamtéž) se tak rozšířila praxe nekonkurenceschopné zakonzervované práce v izolovaném kolektivu osob s podobným znevýhodněním a za symbolické finanční ohodnocení, které nenastavuje podmínky pro optimální pracovní integraci těchto osob. Slowík tvrdí, že význam takové práce má spíše terapeutický než pracovně integrační význam, a znemožňuje tak využití potenciálu těchto jedinců k lepšímu pracovnímu uplatnění. Proto se přiklání spíše k metodě *podporovaného zaměstnávání*.

V českých podmínkách je však velmi problematické znevýhodněné osoby přirozeně začleňovat do jejich místních komunit v oblasti práce. Je to také důsledek předchozích přístupů k osobám se zdravotním postižením, které je stavěly do pasivních pozic příjemců pomoci. Tito jedinci tak byli vyčleňováni z běžného života společnosti a izolováni ve skupinách osob se stejným či podobným postižením, kde od nich nebyla očekávána žádná aktivita. Osoby se zdravotním postižením tak nemusely plnit povinnosti, vlastní běžnému dospělému člověku, ale zároveň neměly nárok na práva, která byla k těmto povinnostem vázána.

V posledních dekádách se usiluje o *integrační* přístup, jehož cílem je spou- fungování osob se zdravotním postižením a intaktní společnosti v jednom systému. Přístup se totiž snaží vycházet z potřeb a přání samotných osob se zdravotním postižením, které samy především v poslední době více usilují o to, aby mohli být plnohodnotnými členy společnosti, což spočívá i ve stejných právech a povinnostech těchto osob jako mají členové intaktní společnosti. Současná česká společnost tak stále ještě neumí reagovat na požadavky osob se zdravotním postižením, které nechtějí být izolovány, ale pracovně začleněny na otevřeném trhu práce, stejně jako ostatní členové společnosti.

II. VÝZKUMNÁ ČÁST

5 Metodologie výzkumu

Ve výzkumné části se věnuji případové studii vybrané chráněné dílny a významu této instituce pro své zaměstnance se zdravotním postižením v různých rovinách a oblastech jejich života.

Podklady pro výzkum, informace a soubor dat vycházejí z mé odborné měsíční praxe, realizované na jaře roku 2011, v rámci studia druhého ročníku na CARITAS – Vyšší odborné škole sociální Olomouc. Zvolené metodologii pro výzkumné šetření se věnuji v následujících podkapitolách, ve kterých zdůvodňuji vybranou strategii, cíl, techniku a zkoumanou jednotku.

Pro přecházení záměně pozic v kolektivu zaměstnanců chráněné dílny jsem se rozhodla pracovníčně používat dva termíny. Osoby se zdravotním postižením nazývám *zaměstnanci* a odlišuji je od dalších osob, zajišťujících chod organizace (například vedoucí dílny, mistrové), které označuji jako *pracovníky*. Ve své práci se výhradně zabývám zaměstnanci chráněné dílny.

5.1 Výzkumný záměr

Výzkumné šetření usiluje o zjištění významu chráněných dílen pro osoby se zdravotním postižením, pro které byl tento nástroj rozvinut. Jelikož v naší společnosti panují rozdílné názory o významu chráněných dílen, rozhodla jsem se věnovat této problematice ze strany samotných zaměstnanců jedné konkrétní chráněné dílny. Mým záměrem je přiblížit klady a rezervy chráněné dílny jako podpůrného nástroje pro osoby se zdravotním postižením nejen v oblasti pracovního, ale i společenského začlenění. Domnívám se, že hodnota chráněných dílen spočívá právě velkou měrou v tom, jestli je dostatečně přínosná pro cílovou skupinu. Tedy zda je schopna naplnit požadavky, které od ní osoby se zdravotním postižením očekávají.

5.2 Výzkumné cíle a výzkumné otázky

Cílem **případové studie** je popsat problematiku ztíženého postavení osob se zdravotním postižením na trhu práce a představit možnosti řešení jejich sociálního vyloučení a následné integrace na případu vybrané chráněné dílny.

Hlavním cílem **výzkumu** je *zjistit, jestli lze skrze pracovní uplatnění ve vybrané chráněné dílně řešit sociální vyloučení, znevýhodnění na trhu práce a integraci osob se zdravotním postižením*. Z tohoto cíle kontinuálně vyplývá výzkumná otázka, která zní:

„Lze skrze pracovní uplatnění ve vybrané chráněné dílně řešit sociální vyloučení, znevýhodnění na trhu práce a integraci osob se zdravotním postižením?“

5.3 Výzkumná strategie

Z důvodu zaměření svého výzkumného problému na zkoumání významu chráněných dílen pro jejich zaměstnance, rozhodla jsem se pro kvalitativní strategii. Kvalitativní výzkum, jak jej popisuje Reichel (srov. 2009, s. 62), nelze chápat jako jednotný formát, který užívá jednolitého postupu zkoumání. Způsoby zkoumání z kvalitativního hlediska jsou naopak velmi různorodé. Všechny však vychází ze základního principu kvalitativního výzkumu, kterým je „zkoumat určitý prvek, proces, fenomén a další jevy v přirozených podmínkách, snažit se mu porozumět a vytvořit, pokud možno, jeho komplexní obraz“ (tamtéž). Mým prvotním cílem nebylo testovat stanovené hypotézy, ale zkoumat a poznávat vztahy týkající se vybraného sociálního problému a znevýhodněných osob v jejich přirozeném prostředí.

5.3.1 Výzkumný přístup

Pro svůj výzkum v kvalitativní strategii jsem zvolila přístup **případové studie**, která je podle Hendla (2008, s. 102) charakteristická „sběrem velkého množství dat o jednom nebo o malém vzorku případů.“ Jejím cílem je zachytit složitost případu a popis vztahů v celistvosti. Proto se zaměřuje na jeden konkrétní případ, a předpokládá, že skrze důkladné prozkoumání tohoto případu budeme schopni lépe porozumět dalším obdobným případům. To je možné díky konečnému zařazení případové studie do širších souvislostí a snaze o zobecnění výsledků. (srov. Hendl, tamtéž)

Z Hendlovy (srov. 2008, s. 102-103) kategorizace případových studií bych své výzkumné šetření zařadila do typu případové studie zaměřené na **zkoumání programů, událostí, rolí a vztahů**, přičemž tento typ je kombinací dvou dalších typů z této

kategorizace. Prvním typem je případová studie zaměřená na *studium sociálních skupin*. Ve svém výzkumu se zaměřuji na zaměstnaneckou skupinu osob se zdravotním postižením ve vybrané chráněné dílně. Primárně se však zabývám osobními vazbami jednotlivců ke svému zaměstnání, nikoliv vztahy ve skupině. Ačkoliv jsou ve výzkumu do značné míry promítnuty. Studium chráněné dílny jako sociálního programu, reagujícího na potřeby osob se zdravotním postižením, je druhým typem z kategorizace případových studií, který *zkoumá programy, události, role a vztahy*.

5.4 Výzkumná technika

Během svého výzkumného šetření bylo mým záměrem co nejvíce porozumět přirozenému prostředí v chráněné dílně. Bránila jsem se jakémukoliv ovlivňování obrazu reality skrze zásahy určitými druhy výzkumných technik. Nejvíce jsem tedy uplatnila techniku **výzkumného pozorování**, kterou jsem aplikovala v obou základních dimenzích – zúčastněného pozorování i nezúčastněného.

Po navázání důvěry a jistého kontaktu s kolektivem jsem navrhla použití další techniky – **kvalitativního rozhovoru**. Pracovala jsem s dvěma typy rozhovorů: *neformální rozhovor* a *rozhovor pomocí návodu*. Druhý typ stojí na připravených tématech, která chce výzkumník zjistit, ale samotné interview probíhá volnějším způsobem než například strukturovaný rozhovor. (srov. Hendl, 2008, s. 174-175)

5.5 Sběr dat

Data získaná pro případovou studii lze rozdělit do dvou hlavních fází. První část obsahuje většinu dat shromážděných z poznávání organizace, a to z úhlu výzkumníka jako pozorovatele a účastníka pracovního dne zaměstnanců. Další neméně významná, přesto stručnější, část výzkumu se skládá z jednotlivých rozhovorů se zaměstnanci dílny.

Data jsem sbírala pomocí pozorování, zaznamenáváním poznámek do deníku praxe, skrze rozmluvy s vedoucí chráněné dílny, pracovníci zajišťujícími chod jednotlivých dílen (mistrové) a zaměstnanci. Obsah rozhovorů se zaměstnanci jsem pořizovala v audio-nahrávkách na svém mp3 přehrávači.

Data jsem průběžně přepisovala z mých poznámek, pozorování a z rozhovorů se zaměstnanci. Získaná data jsem postupně třídila a barevně členila podobné kategorie.

5.5.1 Okruhy otázek pro sběr dat

Pro rozhovory s respondenty jsem si předem připravila tematické okruhy, jimž bych se během rozhovoru ráda věnovala. Mým záměrem však také bylo nechat dostatek prostoru pro oblasti, o kterých se respondenti rozhodnou zmínit sami.

- A. Jaká je konkrétní činnost tázaného respondenta? Je s ní spokojen?
- B. Představy o chráněných dílnách – co si o tomto institutu respondenti mysleli, než zde získali zaměstnání, a co si myslí nyní?
- C. Jakým způsobem se o Chráněné dílně ABC¹⁷ dozvěděli? Příp. jak tuto dílnu kontaktovali?
- D. Pro koho jsou z pohledu respondenta chráněné dílny určeny?
- E. Jak vnímá a hodnotí respondentovo pracovní uplatnění jeho přirozené prostředí (rodina, blízcí, přátelé a další)?
- F. Přispívá chráněná dílna k integraci znevýhodněných osob na trhu práce?
- G. Pomáhá chráněná dílna řešit sociální problémy týkající se znevýhodněných osob na trhu práce?

5.6 Výzkumná jednotka

Jako výzkumnou jednotku jsem předem zvolila zaměstnance Chráněné dílny ABC. Po získání souhlasu o provádění výzkumu od vedoucí chráněné dílny jsem určila konkrétní respondenty **náhodným výběrem**, pro zachování větší autenticity a reprezentativity vzorku. Přičemž jsem pouze definovala dva určující předpoklady - získání informací od obou *pohlaví* a z mladší a starší *generace* zaměstnanců. V případové studii popisují čtyři případy respondentů, kteří tyto předpoklady splňují.

5.7 Etické otázky výzkumu

Pro etické vedení výzkumu je důležité dodržení určitých pravidel na ochranu zkoumané jednotky – vybrané organizace a respondentů. Jsou to pravidla zachování soukromí, informovaného souhlasu, zajištění emočního bezpečí a další. (srov. Hendl, 2008, s. 153-155)

Na začátku mého pohybu na pracovišti praxe jsem zaměstnancům dílny představila můj záměr, že jedním z důvodů mé odborné praxe právě v této chráněné dílně je získání

¹⁷ Chráněná dílna ABC je zástupný pojem pro skutečný název zkoumané Chráněné dílny. Je tomu tak z důvodu zachování anonymity všech zúčastněných ve výzkumu.

podkladů a dat pro mou bakalářskou práci. Zaměstnance jsem seznámila s obsahem mé práce a s plánovanými technikami – zúčastněné a nezúčastněné pozorování, rozhovory se zaměstnanci, studium dokumentace a celková snaha o hlubší porozumění fungování chráněných dílen. Vedoucí chráněné dílny i zaměstnanci s mým výzkumem souhlasili.

V závěru mé praxe jsem vedla několik rozhovorů se zaměstnanci, přičemž jsem je dopředu informovala o průběhu a mé představě realizace rozhovorů. Zavázala jsem se, že bude plně zachována jejich anonymita. Z toho důvodu jsou jména zaměstnanců pozměněna. Z důvodu dodržení zásady anonymity je taktéž zatajen název zkoumané chráněné dílny a nahrazen označením ABC.

Zaměstnanci dílny podepsali písemný souhlas o pořizování audio-nahrávek, přičemž jsem jako důvod mého nahrávání rozhovorů uvedla věrnější zachycení dat a mou možnost plněji se soustředit na samotný rozhovor. Rozhodnutí účastnit se rozhovoru bylo plně v kompetenci zaměstnance a každý respondent byl předem obeznámen, že může kdykoliv rozhovor ukončit, ať už z osobních či časových důvodů. Tím jsem se snažila plně respektovat fakt, že s nimi vedu rozhovor v jejich pracovní době a nemohu je tedy příliš časově zatěžovat.

6 Realizace výzkumu

Tato kapitola se věnuje průběhu realizace výzkumného šetření v terénu a zpracovávání výzkumných poznatků. V první části shrnu základní informace o mnou prováděném výzkumu – o jeho délce, mé participaci a vykonávané pozici, konkrétním způsobu sběru dat apod.

V druhé části uvedu poznané skutečnosti v průběhu výzkumných šetření, následnou úpravu výzkumného cíle a rozšíření výzkumných otázek pro dosažení kvalitnějších a přesnějších informací o zkoumané realitě.

6.1 Přehled realizace výzkumu

V chráněné dílně jsem strávila asi třetinu měsíční praxe. Zpočátku jsem zastávala hlavně roli pozorovatele a pokoušela jsem se co nejvíce zachytit atmosféru chráněné dílny. Jelikož jsem především v prvních dnech neznala poměry v dílně, mohla jsem ji pozorovat z komplexního nezúčastněného hlediska. Utříbila jsem si tak obraz o fungování chráněné dílny sama, v porovnání s tím, kdybych vedla rozhovor s jedním zaměstnancem mimo prostory dílny. Postupem času mě pracovníci začleňovali mezi ostatní zaměstnance, čímž jsem mohla více splynout s kolektivem. Již jako zúčastněná jsem mohla poznávat vnitřní poměry chráněné dílny z jiného úhlu pohledu než v prvních dnech.

Před samotnými rozhovory, s již konkrétně zaměřenými otázkami na pojetí chráněné dílny, jsem měla mnoho příležitostí pro tzv. předvýzkum¹⁸, kdy jsem zkoumala, zda jsou zaměstnanci schopni a ochotni hovořit o tématu chráněné dílny jako o instituci a o svém vztahu k ní. Během společné práce jsem také vedla neformální rozhovory se zaměstnanci i pracovníky. Naslouchala jsem hovorům mezi nimi a pokoušela se porozumět významu (smyslu) této konkrétní organizace dílny pro své zaměstnance. Již z této fáze sběru dat jsem si odnesla přínosné informace.

Rozhovory probíhaly během pracovní doby. Proto jsem se snažila co nejméně zasahovat do provozu dílny a časové rozvržení rozhovoru jsem přizpůsobovala respondentově ochotě se mnou nad daným tématem rozmlouvat. Rozhovor jsem vedla vždy s jednotlivcem, přičemž jsem usilovala o neformální podobu, abych zajistila bezpečné a uvolněné prostředí. Což pracovníci zřejmě pocíťovali, neboť dokázali

¹⁸Průzkum zkoumaného prostředí, realizovatelnosti zvolených cílů a otázek. Probíhá před samotným výzkumem a má ze střetu s realitou zefektivnit a zkvalitnit přípravu výzkumu.

odpovídat velmi otevřeně a bezprostředně. Rozhovory jsem tedy realizovala během pracovní činnosti, a proto byly vedeny zároveň v kolektivu ostatních zaměstnanců, kteří rádi ke konci rozhovoru přispívali i svými myšlenkami a názory. To bylo obzvláště zajímavé a obohacující, protože sami projevovali zájem o tematiku a diskuzi. Zároveň to však bylo i rizikové, protože zaměstnanci snadno dokázali odvést hovor k jinému tématu, než jsem potřebovala. Nebylo pro mne vždy snadné se pak vrátit k původnímu tématu. Toto poznání je pro mě velkou zkušeností pro další výzkumná šetření v terénu.

Výzkum v terénu jsem prováděla podle charakteristik týkajících se kvalitativního výzkumu, které zformuloval Hendl (2008, s. 49 - 50) z tvrzení, jež vymezili Miles, Creswell, Huberman, Bogdan, Biklen:

<p>1. Kvalitativní výzkum je prováděn v dlouhodobém a intenzivnějším kontaktu s terénem nebo situací jedince / skupiny jedinců.</p>
<p>Odbornou praxí v chráněné dílně jsem vykonávala téměř dva týdny (7 hodin denně). Celou dobu jsem trávila se zaměstnanci chráněné dílny.</p>
<p>2. Tyto situace jsou banální nebo normální a zachycují každodenní život jedinců.</p>
<p>Podílela jsem se na vykonávání běžné pracovní náplně zaměstnanců, sdílela jsem s nimi i čas přestávek.</p>
<p>3. Výzkumník používá relativně málo standardizované metody získávání dat, hlavním instrumentem je totiž on sám.</p>
<p>Data jsem získávala pomocí audio-nahrávek a poznámek. Zaznamenávala jsem také své poznatky při účasti na chodu chráněné dílny. Rozhovory jsem vedla neformální s připraveným podkladem.</p>
<p>4. Výzkumník usiluje o izolování určitých témat, projevů a datových konfigurací, obvykle se je však snaží co nejdéle ponechat v kontextu ostatních dat.</p>
<p>Během šetření jsem především zjišťovala, zda a příp. jakým způsobem lze skrze pracovní uplatnění ve vybrané chráněné dílně řešit sociální vyloučení, integraci a pracovní znevýhodnění osob se zdravotním postižením. V průběhu výzkumu jsem se rozhodla řešit také individuální význam chráněné dílny pro jedince.</p>
<p>5. Hlavním úkolem je objasnit, jak lidé v daném prostředí či situaci chápou to, co se kolem nich děje a proč jednají určitým způsobem.</p>
<p>Tento úkol jsem zjišťovala pomocí rozhovorů a pozorování. Zaměřovala jsem se především na zaměstnance chráněné dílny. Informace o chápání prostředí chráněných dílen jsem sbírala i od ostatních pracovníků chráněné dílny.</p>
<p>6. Výzkumník data analyzuje a interpretuje, přičemž konstruuje obraz, který se vyvíjí v průběhu sběru a poznávání.</p>
<p>Data jsem kódovala průběžně a snažila jsem se hledat spojení mezi nimi, která jsem barevně zvýrazňovala. Následně jsem je třídila do určitých skupin. Stále jsem však usilovala o akceptaci a pochopení nových poznatků. Z roztržiených skupin jsem na konci výzkumu utvořila dvě základní oblasti dat.</p>

6.2 Rozšíření výzkumného cíle během výzkumu

Během mého pobývání ve zkoumaném prostředí jsem z prvních šetření, která jsem prováděla pozorováním a rozhovory, zjistila nové skutečnosti týkající se významu chráněné dílny pro její zaměstnance. Hendl (srov. 2008, s. 48) uvádí, že lze výzkumné otázky modifikovat či doplňovat během výzkumu, na základě zjištěných průběžných dat. Kvalitativní výzkum je proto považován za pružný typ výzkumu.

V důsledku nabytých poznatků jsem se pro další etapy zkoumání rozhodla o rozšíření svého výzkumného cíle. Výzkumný cíl byl dosud zaměřen na člověka v prostředí (koncept sociálního fungování), přičemž je zkoumáno jeho postavení ve společnosti, interakce s prostředím a možnosti integrace. Během rozhovorů jsem zjistila další podstatnou oblast, v níž mohou mít chráněné dílny své nezastupitelné místo. Touto oblastí je individuální význam chráněných dílen pro zaměstnance se zdravotním postižením v jejich osobním prožívání. Chráněná dílna je pro ně tak přínosem nejen v jejich společenském uplatnění, ale je taktéž cestou v hledání smyslu existence.

V původním zaměření své práce jsem se soustředila pouze na společenskou, v níž mohou chráněné dílny mít svůj význam. Jak vyplývá z tématu této práce, měla bych se významem chráněných dílen zabývat komplexně. I individuální sféra jedince je ovlivněna pracovním uplatněním v chráněných dílnách, považovala jsem proto za významné se nadále věnovat i této oblasti. Z možných teorií jsem vybrala existenciální analýzu V. E. Frankla, která se zabývá smyslem. „Smysl“ úzce souvisí s pojmy *význam* a *poslání*, jež jsou součástí názvu práce.

Pro pochopení pravého významu chráněných dílen pro cílovou skupinu je tedy důležité zkoumat vztahy mezi oběma subjekty, tedy nejen v rovině horizontální (sociálně-integrační), ale zároveň i vertikální (hledat smysl, významy). Z toho důvodu jsem témata pro rozhovor rozvedla o čtyři další okruhy, které se věnují právě rovině osobní:

- A. Jaký má význam chráněná dílna / práce v chráněné dílně osobně pro respondenta? Přínosy a ztráty pro jedince plynoucí z uplatnění v chráněné dílně?
- B. Pozitiva a negativa práce v chráněné dílně (ABC)?
- C. Co je smyslem, účelem chráněných dílen z pohledu respondenta?
- D. Pomáhá respondentovi chráněná dílna / pracovní uplatnění v chráněné dílně odpovídat na otázky po smyslu?

Je však nutné podotknout, že ačkoliv se v případové studii zabývám těmito rovinami odděleně pro zachování strukturovanosti případu, obě roviny se vzájemně prolínají a ovlivňuje a nelze je tak chápat jako samostatné celky.

Původním hlavním cílem **výzkumu** bylo zjistit, jestli lze skrze pracovní uplatnění osob se zdravotním postižením ve vybrané chráněné dílně řešit jejich sociální vyloučení, znevýhodnění na trhu práce a integraci. Tento cíl nyní rozšiřuji o zkoumání role chráněných dílen v jedincově hledání smyslu svého bytí. Výzkumné otázky tedy budou znít:

- 1. Lze skrze pracovní uplatnění ve vybrané chráněné dílně řešit sociální vyloučení, znevýhodnění na trhu práce a integraci osob se zdravotním postižením?*
- 2. Jak mohou chráněné dílny přispět k najetí smyslu (života, práce)?*

7 Případová studie

Tato studie se zabývá případem jedné vybrané dílny – Chráněné dílny ABC. Na dílnu je v rámci studie nahlíženo z pohledu jejích zaměstnanců, tedy cílové skupiny osob, pro které byl institut vytvořen. Následující text je rozdělen do čtyř částí. Nejprve popíšu specifika této dílny. Dále se pokusím co nejvěrněji zprostředkovat názory zaměstnanců dílny ve vztahu ke svým kolegům a k této dílně. Následně získané poznatky zobecním a v závěru studie uvedu své postřehy a podněty k diskuzi.

7.1 Profil Chráněné dílny ABC

V této podkapitole shrnu základní fakta o Chráněné dílně ABC. Informace jsou důležité především pro snazší a přesnější porozumění jednotlivým případům respondentů – zaměstnanců chráněné dílny.

Chráněná dílna ABC se nachází v menším městě (asi 10 000 obyvatel). Otevřena byla v roce 2005, krátce po založení občanského sdružení, které je jejím zřizovatelem a poskytovatelem. Dílna byla až do roku 2011 situována v okrajové části města. V roce 2011 byl z bývalé nemocnice v rámci projektu zrekonstruován objekt, kam byly sociální služby (provozované sdružením) a chráněná dílna přesunuty. Objekt se nyní nachází v centru města, blízko autobusového nádraží. Cílem projektu bylo zprostředkovat častější kontakt osobám se zdravotním postižením s intaktní společností, podpořit zapojení těchto osob do života obce a nabídnout komplexní sociální služby této cílové skupině ve středu města.

Pracovníky chráněné dílny jsou *vedoucí* chráněné (vzdělání: fyzioterapeutka), dvě „*mistrové*“ (vzdělání: umělecké zaměření) a další provozní zaměstnanci. Pozice sociálního pracovníka / pracovníka v sociálních službách zde vytvořena není a ani o její zřízení není usilováno. Podle vyjádření vedoucí chráněné dílny se jedná o alternativu v zaměstnávání osob se zdravotním postižením, proto zde sociální práce ani sociální služby (např. poradenství) nemá žádné opodstatnění.

Chráněná dílna usiluje o poskytování *pracovní integrace*, která je podle ní jednou z nepřírozenějších forem začlenění lidí s různým typem zdravotního postižení do společnosti. Chráněná dílna ABC provozuje dvě dílny – keramickou a textilní. V každé dílně je zaštiťující osobou již zmíněná mistrová, která zodpovídá za konkrétní realizaci a podobu jednotlivých produktů. Pracovní doba zaměstnanců se změněnou pracovní schopností je zkrácena na 6 hodin denně.

Za dobu fungování této dílny se zde prostřídalo mnoho zaměstnanců. Někteří z prvních zaměstnanců v dílně pracují dosud, jiní s formou pracovní náplně spokojeni nebyli a dílnu po několika měsících opustili. Pro přijetí je nutné úspěšně projít pracovním pohovorem a určitou dobu strávit ve službě sociální rehabilitace (u stejného poskytovatele). Uchazeč zde prokazuje, zda má předpoklady pro pracovní uplatnění v chráněné dílně. Především jsou posuzovány schopnosti a dovednosti k vykonávání aktuální volné pracovní pozice. Zkušební lhůtu v sociální rehabilitaci absolvuje uchazeč o zaměstnání bez nároku na mzdu. Vedoucí chráněné dílny následně rozhodne o přijetí či nepřijetí na pozici zaměstnance chráněné dílny.

7.2 Zaměstnanci Chráněné dílny ABC

V následujících případech budou postupně popsáni a charakterizováni čtyři zaměstnanci Chráněné dílny ABC. V uvedených případech by měly být vždy obsaženy tři podstatné skutečnosti vyplývající z rozhovorů s respondentem a z pozorování: *základní anamnéza* respondenta, *chápání pracovního uplatnění v chráněné dílně ze subjektivního hlediska* respondenta (osobní rovina) a *dopad na společenské postavení* respondenta nacházejícího se pozici zaměstnance chráněné dílny (sociálně-integrační rovina). Jak lze později vypožorovat, obě části se často vzájemně prolínají a nelze je od sebe oddělit na samostatné celky, což ani není mým záměrem.

7.2.1 Pan Adam

Pan Adam (41) je muž ve středních letech. V Chráněné dílně ABC pracuje již čtvrtým rokem, a to vždy tři dny v týdnu, pokud mu nepřitíží jeho zdravotní stav. Do práce dojíždí autem ze vzdálenějšího města, cesta mu trvá asi hodinu. Pan Adam má duševní onemocnění, ale jelikož je v hovorech o sobě a svém zdravotním stavu velmi uzavřený, na jeho onemocnění jsem se důkladněji nevyptávala. Problémy týkající se jeho zdravotního stavu pravidelně řeší se svou psycholožkou, kterou během rozhovoru několikrát zmiňuje.

Pan Adam je zaměstnancem keramické dílny, přičemž pracuje v oddělené místnosti od ostatních, protože obsluhuje keramické pece a nalévací keramické formy. Je velmi komunikativní. Rád tráví přestávky s ostatními kolegy a rozmlouvá s nimi, ale zároveň upřednostňuje klidné prostředí, ve kterém vítá možnost plně se soustředit na dílčí úkony při tvorbě výrobků.

Práce s keramikou je pro pana Adama velkou motivací k činnosti. Během našeho rozhovoru vzpomínal na své počáteční obavy, když do dílny nastupoval a měl začít pracovat s keramikou. „*No víš co. Jsem rád, že tady můžu být. Že se mi podařilo dělat i s tou keramikou. Prostě jsem původně myslel, že keramika vůbec nebude moje parketa, protože jsem zkoušel něco modelovat a nakonec jsem to zmačkal.*“ Pan Adam je v dílně spokojený. Sám na sobě pocituje radost ze získání zkušeností v práci s různými technikami.

7.2.1.1 Osobní rovina

Práce v dílně panu Adamovi poskytuje možnost naplnit jeho den. Často se totiž obává, že pokud by přestal trávit dny aktivně a smysluplně, podle Franklovy teorie můžeme říci, že by se vzdal hledání svého životního úkolu, propadl by se tak do stavu demotivace k činnosti (tzv. apatie): „*Tady se člověk může aspoň přinutit něco vyrobit nebo být tady. Jak říkám, kdyby člověk nemusel vstát, tak zakrní, a už pak není cesta zpátky, nebo se to dá vrátit jen hodně těžko.*“

Pana Adama k činnosti motivují také případy jeho blízkých, kteří se do podobných stavů dostali. „*Znám případy lidí, který když se přestanou jakoby aktivně zapojovat do běžného života – to znamená, že třeba choděj do krámu, choděj do práce, ať už v tý práci udělaj něco nebo ne, ale maj pravidelnej režim. A tohle opustí a zůstanou doma. V momentě, kdy z toho vypadnou, z toho pravidelného každodenního docházení někam, což dílna nějakým způsobem supluje, že jo, tak psychicky jdou šíleně dolů. Vypadnou z těch kontaktů s lidma, takže se začnou i stranit.*“ I pan Adam takové chvíle zakusil. Prožívání stavu nezaměstnanosti, jak jej pan Adam popisuje, může vést až k neuróze v nezaměstnanosti, která byla vymezena v podkapitole 2.1.2.1.

Můžeme tak pozorovat postoje hodnoty pana Adama. Musel nějaký čas strávit doma, a ačkoliv se smířil s tím, že již nebude moci vykonávat běžné zaměstnání, protože by jeho zátěž nezvládl¹⁹, hledal možnosti jinde. Chtěl i nadále dávat aktivně svůj vklad společnosti a být nějakým způsobem užitečný. Díky intenzivnímu kontaktu se svou psycholožkou dokázal tuto situaci řešit, mimo jiné i skrze pracovní uplatnění na chráněném trhu práce.

Možnost realizace potřeb smysluplnosti našel pan Adam v Chráněné dílně ABC, kterou popisuje jako „*zařízení, který umožňuje těm lidem pracovat v dílně, za takových*

¹⁹ Problematikou bariér v získávání pracovního uplatnění na trhu práce u osob s duševním onemocněním se v časopise Sociální práce / Sociálna práca (1/2008) zabývá Farbiaková (2008, s. 77-87).

pracovních podmínek, aby prostě byli schopní tam dělat, protože v normálním zaměstnání třeba nejsou schopni se uplatnit, přestože by, řekněme, že chtěli.“ Zde velice oceňuje vstřícnost a tzv. „pracovní podmínky na míru“ pro jednotlivé zaměstnance „Tady si prostě každý může jet tak nějak tím svým tempem, i když samozřejmě, čím rychleji to udělá, tím lepší už dneska.“

Zeptala jsem se pana Adama, co pro něj osobně práce v chráněné dílně znamená: *„Je to pro mě možnost chodit pravidelně, jakože někam. Protože doma něco kolikrát udělám, ale když není konstelace hvězd, jak já to tak říkám, tak ráno vstaneš, nasnídáš se a jdeš si zas lehnout. To jsou prostě i takový dny. Energie nula nebo pod bodem mrazu.“*

Z pohledu existenciální analýzy je pro pana Adama osobním významem chráněné dílny zajištění možnosti pravidelného, smysluplného a užitečného prožití dne. Tím pan Adam také myslí nebýt po celý den doma pouze sám se sebou a svými myšlenkami. *„Tak jako radši se fakt seberu a jdu prostě pryč. Utíkám z toho prostředí, který mě totálně deptá. A tak radši uteču sem.“* V dílně si zároveň může uvědomit své nezastupitelné místo jak na pracovišti, tak posléze i ve společnosti. Zodpovědnost ke jeho místu ve společnosti jej motivuje k realizaci tvůrčích hodnot.

7.2.1.2 Sociálně-integrační rovina

Pan Adam je velice komunikativní osobností, jak jsem již zmínila výše. Nerad je se svými myšlenkami sám doma, a proto vítá možnost kontaktu s kolegy v chráněné dílně. Kontakt s ostatními jej obohacuje i v prožívání zážitků. Dokáže se totiž upřímně radovat z kreativních schopností svých kolegů: *„... to se rodí úplně pod rukama, to co ti někteří lidi vytvoří, to je fakt kus. A to já prostě neudělám, akorát ty koule, to je jako v poho. Ale tamto ne, to musíš mít nějakou představu, ale hlavní z ní (myšleno mistrové, pozn. aut.) to normálně vypadne. Já bych třeba nevěděl jak to dělat, jak to má vypadat, pak přišla, nějak jsme to zkusili a ona: takhle uděláš, ukaž a je to tam, jo.“*

Zároveň uznává i to, že on sám svou činností v procesu výroby ovlivňuje konečnou podobu výrobků. Snaží se, aby do práce vkládal kus sebe, protože je to na výsledku znatelné. Nejen v tom, že usiluje o originalitu, ale i o pečlivost. *„Musí se to udělat nějak tak, aby to zaujalo. Protože, když uděláš ten standardní tvar, takovej ten rovnej, tak prostě nic.“* Měla jsem možnost jej pozorovat při práci - s precizností se věnoval každému kroku v jeho činnosti.

Z rozhovorů s panem Adamem jsem si povšimla, že jej velice zajímají přání a představy druhé strany, tedy nakupujících. Během výroby usiluje o maximální uspokojení

těchto představ a přání, především pokud se jedná o zakázky, kde nakupující své požadavky již částečně vyjadřují. „*Už se dělej výrobky i na zakázku, což je dobře, ale je to chvílema i trošku stresující, protože si říkáš, tak teď něco uděláš, ale je to zakázka, aby se ti to nerozbilo, aby se s tím něco nestalo.*“ Pan Adam si uvědomuje svůj podíl na celkovém procesu výroby produktů a vyjadřuje obavy ze zodpovědnosti za bezproblémový průběh výroby. Následně však připouští, že pochybení je možné a mělo by být do jisté míry akceptováno: „*Stát se to může, protože jsme jenom lidi, těch úkonů u toho.*“ Pan Adam popisuje pozitiva těchto zakázek v dalším přísunu peněz pro chráněnou dílnu, a mimo to: „*je z toho i dobřej pocit*“.

Jako zaměstnanec chráněné dílny a zároveň autor uměleckých výrobků se tak může více cítit jako rovnocenný partner kupujících, protože se v takové situaci nenachází v pozici znevýhodněné osoby, kdy by byl zdůrazňován jeho handicap. Skrze práci v dílně tak může uspokojovat své potřeby sociálních vztahů interakcemi nejen se svými kolegy, ale prostřednictvím svých výrobků i se širokou veřejností. Mohli bychom tak mluvit o jisté formě integrace ve společnosti, jelikož jsou zde navýšeny sociální kontakty, v porovnání s tím, že by pan Adam zůstal celé dny doma sám.

7.2.2 Slečna Barbora

Slečna Barbora (26) pracuje v chráněné dílně od roku 2009. Je tišší a introvertně založená. Po bližším poznání se projevuje přátelsky. Svou práci v keramické dílně vykonává svědomitě a zodpovědně.

Slečna Barbora nastoupila do chráněné dílny z důvodu tělesného omezení. Před několika lety prošla slečna Barbora mnohými komplikovanými operacemi v oblasti dutiny břišní, jež na ní zanechaly doživotní následky a které jí způsobují časté zdravotní nevolnosti. Tělesné postižení ji limituje v příležitostech k získání a udržení si zaměstnání na plný úvazek.

Hlavní náplní práce slečny Barbory je glazování (malování a zdobení) vypálených výrobků. Sama nejlépe vystihuje svou konkrétní činnost: „*Glazuju, jinak když je potřeba, tak i pracuju s tou čerstvou hlinou, ale jinak většinou glazuju. Což je vlastně barvení toho výrobku po druhým výpalu. Že je vlastně ta hlína tvrdá a zároveň saje. A pak dávám fazónu konečnému výrobku po třetím výpalu.*“ Ačkoliv taková činnost zní možná jednoduše, musím podotknout, že zručnost je nutným předpokladem. Sama jsem glazování pod dohledem slečny Barbory mohla vyzkoušet a není to vůbec snadný úkol. Vyžaduje totiž nejen zručnost, ale i pečlivost a trpělivost autora.

7.2.2.1 Osobní rovina

Slečna Barbora musela absolvovat náročné operace, jak jsem již zmínila výše. Z toho důvodu trávila nějaký čas doma, což ale nepříznivě ovlivňovalo její psychický stav. Slečně vyhovuje nastavený pravidelný režim dne, který jí během pobytu doma chyběl. Bylo pro ni velmi obtížné chystat si nějaké aktivity a činnosti, aby dne využila smysluplně. *„Nemusím se stresovat doma, co budu dělat. Jestli budu mít ten den nějakou činnost, která by byla nějak potřeba.“* Můžeme říci, že slečna Barbora prožívala pocity existenciální prázdnoty. Ačkoliv je mladá a do jisté míry schopná pracovat, musela trávit celé dny sama, izolovaná od lidí a od prožitků, což mělo negativní dopad na její psychický i zdravotní stav.

O tomto období hovoří s nejistým tónem v hlase, protože na něj nevzpomíná ráda. Zároveň si je však schopna uvědomit, že v současné době se s takovými problémy potýkat nemusí. *„Doma je to opravdu zlý, když člověk nemá co dělat, je doma sám. Tam jsem cejtila, že mi to leze na mozek. Nemám co dělat, nemám žádnou činnost, musím si ji vymýšlet.“* Stejně jako v případě pana Adama bychom mohli říci, že takové stavy z prožívání neužitečnosti mohou vést až k neurózám, v tomto případě k neuróze v nezaměstnanosti.

Za místo v chráněné dílně je slečna Barbora vděčná, poskytuje jí podle jejích slov potřebnou a užitečnou práci a také kontakt s lidmi. Během rozhovoru porovnává své nynější postavení, kdy denně dochází do chráněné dílny, s předchozím obdobím, které trávila doma. *„Tady už vím, co budu dělat zítra, druhý den, je to už nějaký zavedený režim a nemusím jenom doma koukat do stropu a něco vymýšlet, žádné blázniviny.“* Na můj dotaz, jakou pociťuje změnu od té doby, co pracuje v chráněné dílně, slečna Barbora odpovídá *„určitě jsem klidnější, vyrovnanější.“* Jedinou nevýhodu, kterou zde spatřuje, je nízký plat. *„Sice plat se mi moc nelíbí, ale jsem ráda za to, že tu můžu být.“* Práce zde má pro ni i přes toto negativum smysl, protože slečna Barbora přikládá vyšší hodnotu možnosti pravidelně pracovat v přátelském prostředí, než finančnímu ohodnocení.

Chráněná dílna slečně Barboře poskytuje také určitou jistotu a pravidelnost, které považuje za důležité pro smysluplný průběh dne. *„... že tady už něco vymyšleného je, už jsem zaukolovaná. Což potřebuju vědět, mít každé den nalinkované, každá změna mě rozhodí pak.“*

Dílna je pro slečnu Barboru i cestou v hledání smyslu – smyslu práce a především smyslu života. Nabízí jí získávání pocitu zodpovědnosti za své úkoly: úkoly nejen malířky

glazující keramiku, ale především ženy, která usiluje o plnění svého životního poslání, které v současnosti realizuje skrze tvůrčí hodnoty a aktivní postoj k životu.

7.2.2.2 Sociálně-integrační rovina

Na první pohled neznatelné zdravotní omezení je pro slečnu Barboru paradoxně jejím největším problémem. Možná se zdá, že by to měla být spíše výhoda. Po většinu situací zřejmě ano, například nemusí být tolik vystavována nechápajícím pohledům ostatních lidí. Když se však šla slečna Barbora ucházet o zaměstnání na otevřeném trhu práce, tento první dojem, který budila, jí působil značné obtíže při vysvětlování svých zdravotních indispozic. *Žádala-li nějaké úlevy u zaměstnavatele, nedostávalo se jí pochopení ani od něj, ani od kolegů. „Musím se šetřit, protože já až po těch operacích jsem si uvědomila, že se musím udržet v tom stavu, v jakým jsem. Ale setkala jsem se, že jiní lidi to třeba nemůžou pochopit, že mám nějaký omezení. Oni mě viděj jenom prostě jako zdravou.“* V takové práci proto nebyla spokojená.

Slečna Barbora je kvůli těmto zkušenostem vděčná za existenci chráněných dílen: *„Chráněná dílna – jsem ráda, že jsou, jelikož ti postižení, který jsou omezení hodně fyzicky, že se tady můžou začlenit do nějaký skupiny, stejně nebo podobně postižených lidí. Že si nemusej připadat odstrčený.“* Zde se slečna Barbora necítí vyčleňována, ale plně integrována, ačkoliv se jedná o skupinu osob s postižením. Na otázku, jak reagovala rodina na Barbořino uplatnění v chráněné dílně, odpovídá: *„Mají radost, že jenom nemusím sedět doma, že mám nějakou činnost.“*

Své prvotní představy o dílně popisuje takto: *„Původně, když jsem uslyšela „chráněná dílna“, představila jsem si lidi ze stacáku²⁰ – plno vozičkářů nebo mentálně postižených, a s takovým těžším postižením. A pak jsem viděla napohled zdravý lidi, nebo že ty lidi vypadaj zdravě. Tohle pro mě bylo milý zjištění. A po tom jsem zjistila, že i ti ze stacáku jsou všichni moc milí lidi, ale předtím jsem se jich bála.“* Z vyjádření slečny Barbory lze rozpoznat jisté obavy ze stigmatizování, které vede k sociálnímu vyčleňování a je opačnou tendencí integrace.

Během dlouhodobějšího kontaktu s lidmi se zdravotním postižením začíná slečna Barbora pociťovat i výhody takových interakcí. Cítí se mezi nimi příjemně a sama sebou. Lidé zde jsou jedním z hlavních důvodů, proč ji práce těší: *„Pro mě osobně dílna znamená hlavně kontakt s lidma, kontakt s ostatníma.“* Také první, co si představí pod pojmem

²⁰ Pozn. „Stacák“ je slangový výraz pro pojem denní stacionář. Je jednou z provozovaných služeb organizace, která je zřizovatelem a poskytovatelem Chráněné dílny ABC.

chráněná dílna, jsou právě lidé. „*Chráněná dílna, to se mi vybaví skupina postižených lidí, kteří nechtějí být doma a mají zájem být mezi ostatními, stejně postiženými.*“

Dílna jí také přinesla možnost osamostatnit se od rodiny. Seznámila se v ní totiž se svým partnerem, který je zároveň jejím kolegou. Našli si podnájem ve stejném městě, kde se nachází chráněná dílna. Slečna Barbora společně s partnerem pravidelně své rodiny o víkendech navštěvují.

7.2.3 Pan Ctibor

Pan Ctibor (32) je mladý aktivní člověk, který již od první chvíle dokáže zaujmout svým smyslem pro humor a dobrou náladou, již mezi své kolegy šíří. Pan Ctibor je přátelský a příjemně komunikativní muž. Když jsem s ním však hovořila s diktafonem v ruce, cítil se trochu nejistě a byl stručnější než obvykle. Nepokračovala jsem tedy v této formě rozhovoru, ale informace jsem dále získávala v „přirozenějším“ kontaktu s ním.

Pan Ctibor je zaměstnancem textilní dílny, kde pracuje na tkalcovském stavu a tká „koberečky“ a jiné praktické doplňky do domácností. Během vykonávané práce nesedí u stolu s ostatními, ale u stavu v rohu místnosti. Přičemž se však rozhodně nemusí obávat, že by byl nějak znevýhodněn. Rád se ujme slova, aby mohl pobavit své kolegy a kolegyně. Ochotně také nabídne svou pomoc například při donášce obědů, ale především téměř každý den dělá průvodce své kolegyni - nevidomé paní Drahuši, která bydlí v jeho sousedství, a mají tak společnou cestu do práce.

7.2.3.1 Osobní rovina

Pan Ctibor na mou otázku, co pro něj osobně chráněná dílna znamená, bez váhání odpovídá: „*Pro mě osobně je chráněná dílna smysl života.*“ Tento svůj výrok dále potvrzuje slovy „*ale opravdu jako, protože já, když jsem byl doma, tak jsem měl každé den stejnej.*“ Ještě více lze porozumět tomu, co pro pana Ctibora znamená možnost nebýt celý den doma sám se sebou a se svými myšlenkami, když připočteme diagnózu schizofrenie²¹. Z vyjádření pana Ctibora vyplývá, že společenské prostředí, interakce s lidmi a rozptýlení myšlenek během dne blahodárně působí na jeho psychický stav²².

²¹Jedná se o závažné duševní onemocnění, které se projevuje narušením myšlení, vnímání a emotivity v důsledku poškození mozkových funkcí. Člověk s tímto omezením vykazuje příznaky zvýšené zranitelnosti ega, nápadného introvertního zaměření, omezené schopnosti osamostatnění se, obtíží v mezilidských vztazích, nižšího výkonu a stesků neurčitého charakteru. (srov. Vágnerová, 2008, s. 333, 350)

²² Bajer (srov. 2008, s. 27) v časopise Sociální práce/ Sociálna práca popisuje příběh schizofreničky Štěpánky, u které zaznamenává obdobné prožívání její nemoci. Pracovní uplatnění jí značně pomáhá ve

Práci v chráněné dílně chápe jako možnost seberealizace a naplnění času. *„Nemusím být doma. Můžu chodit do práce. Je to takový zabítí toho volného času. Prostě, že si nepřipadám takovej zbytečnej.“* Skrze svou činnost může tedy realizovat tvůrčí hodnoty, které mu ukazují cestu ke smysluplnému prožívání své existence.

V práci mu hlavně vyhovuje celková atmosféra a přístup k zaměstnancům. Podle pana Ctibora jsou více respektována jejich individuální znevýhodnění a potřeby: *„... a je to takový jako volnější, není to jako v normální práci.“*

7.2.3.2 Sociálně-integrační rovina

Pan Ctibor klade důraz na to, aby se ve svém zaměstnání cítil bezpečně a příjemně. Porovnává svou zkušenost s běžným zaměstnáním, která byla bohužel negativní. Zřejmě mu jeho předešlí kolegové nedokázali porozumět. *„Prostě tady můžu říct na sebe, co chci. A nikdo proti mně nejde. V normální práci, když jsem na sebe prostě něco řek, tak se to během času otočilo proti mně. A nedalo se v tý práci vydržet.“* Řekla bych, že nelze generalizovat všechna pracoviště na otevřeném trhu jako nevstřícná k potřebám a problémům osob se zdravotním postižením. Co zde však můžeme vyčíst je, že lidé s podobnými obtížemi a potřebami spíše dokážou pochopit situaci jiného člověka se zdravotním postižením či duševním onemocněním.

Kromě smysluplné činnosti přikládá pan Ctibor také důležitost hodnotám zážitkovým – v tomto případě dobrým vztahům s kolegy. *„Tady je to o tom kolektivu. Je to tady lepší. Je tady sranda. Jsem tady rád. A mám rád svoji práci, ted'ka.“* Z toho vyplývá, že je důležité, aby člověk našel nejen odpovídající zaměstnání, ale aby se v něm cítil bezpečně, příjemně a bezprostředně. Dobrý pracovní kolektiv v panu Ctiborovi umocňuje spokojenost s jeho vlastním zaměstnáním.

Další oblast, která změnila panu Ctiborovi život v důsledku pracovního uplatnění v chráněné dílně, je možnost osamostatnění se. Pochází totiž ze vzdálenější vesnice, a když získal pracovní uplatnění v chráněné dílně, našel si podnájem zde. Uvítal také možnost odstěhovat se od své rodiny. *„No, tím, že jsem si našel práci tady, tak jsem si našel i byt. Jsem se odstěhoval od maminky. Jsem se osamostatnil.“*

zvládání tohoto onemocnění, neboť jí zajišťuje denní režim, finančně ohodnocenou činnost a možnost být mezi lidmi.

7.2.4 Paní Drahuše

Paní Drahuše (46) je vitální žena, která již od prvního pohledu působí vyrovnaně sama se sebou a se svým znevýhodněním. Celý život prožívala aktivně, proto je pro ni přirozené docházet denně do zaměstnání. „*Protože sedět doma, no, já jsem zvyklá furt něco dělat. Určitě znám lidi, kterým to ohromně vyhovuje sedět doma, nedělat nic - proč bych to dělal, když nemusím. Já musím dělat nějakou činnost, vždycky jsem byla zvyklá do práce chodit.*“

Paní Drahuše vystudovala ekonomickou školu, pracovala na poště a brzy se vdala. Poté měla úraz a v důsledku toho ztratila zrak. S touto nově vzniklou situací se však rychle vyrovnala a dokázala jít dál. Krátce po úrazu absolvovala kurzy sociální rehabilitace v Dědině²³, pobytovém rehabilitačním a rekvalifikačním středisku pro nevidomé v Praze. Chtěla být totiž co nejdříve schopná vrátit se domů a věnovat se své rodině, především dětem. Ačkoliv ztratila zrak, neztratila pozitivní sílu a motivaci ke smysluplnému naplňování svého života.

7.2.4.1 Osobní rovina

Možná proto, že si paní Drahuše vytvořila zázemí, rodinu a určité postavení ještě před ztrátou zraku, dokázalo ji toto zázemí v těžkých chvílích povzbudit a motivovat. V porovnání s ostatními dotazovanými zaměstnanci, bych řekla, že paní Drahuše nepovažuje chráněnou dílnu jako to jediné smysluplné ve svém životě. Spíše jako přirozenou součást jejího života. „*Pro mě to je hlavně, že něco dělám. Já proto dělám i doma, no.*“ Popisuje, že i odpoledne, když přijde z práce, věnuje se pedigu a tvoří výrobky pro své přátele a známé. Do práce chodí, především z toho důvodu, že ji považuje za nezbytnou součást dne „*já o dílně říkám, že jdu do fabriky*“, a také kvůli pravidelnému setkávání se s lidmi. Dílnu tedy nepovažuje za nějaké specifické prostředí, ale za běžnou formu zaměstnání.

Paní Drahuše dokázala své zdravotní omezení akceptovat a postupně se s ním naučila žít život, jaký má každý jiný – chodí denně do práce, stará se o rodinu, má své zájmy apod. Uvědomuje si své limity a hranice, ale dokáže je kompenzovat pomocí

²³ Dědina, o.p.s. (srov. 2010) umožňuje nevidomým a těžce zrakově postiženým osobám absolvovat intenzivní kurzy sociální a pracovní rehabilitace, na které navazuje rekvalifikace s následným pracovním uplatněním. Jedná se o jedinou organizaci svého druhu v České republice. Toto středisko je určeno také pro osoby, které ztratily zrak v pozdějším věku a musí se naučit zvládnout fungovat v běžném prostředí bez využívání zrakového vjemu – tedy nácvik prostorové orientace, používání slepecké hole a dalších kompenzačních pomůcek, čtení Braillova písma a další činnosti. Středisko dále poskytuje rekvalifikační kurzy pro zvýšení možností získání pracovního uplatnění - např. kurz masérství, tkání, košíkářství a jiné.

různých pomůcek či vhodně požádat o pomoc, pokud ji opravdu potřebuje. Své omezení však nepovažuje za nepřekonatelnou překážku, kvůli které by nemohla žít tak, jak tomu byla zvyklá před úrazem.

Společně se svou rodinou si již dříve postavila základ pro naplňování smysluplného života. Úraz byl pro ni poté jen jednou z „otázek“, kterou jí život položil, a ona mu odpověděla. Reagovala aktivním postojem a akceptací toho, co jí osud přinesl. Paní Drahuše totiž ví, že tuto změnu nelze jinak než přijmout. Stejně tak o tom hovoří Längle (srov. 2002, s. 36), buď můžeme propadnout beznaději, nebo trpělivě snášet utrpení a přijmout skutečnost takovou, jaká je. Toto přijetí nás osvobodí od zoufalství a my se tak dokážeme zvednout a pokračovat životem dál, ačkoliv nás tento zásah v mnohém změnil a nic nebude takové jako dopsud.

7.2.4.2 Sociálně-integrační rovina

Když po ztrátě zraku Paní Drahuše zvažovala možnosti pracovního uplatnění ve svém regionu (s vysokou nezaměstnaností), došla k názoru, že má velmi omezenou možnost získat zaměstnání na otevřeném trhu práce. Rozhodla se proto zapojit do nově vznikajícího občanského sdružení, které zakládalo mimo jiné i chráněnou dílnu. *„No, já bych se nikde jinde nechytla, že jo. Kdepak já bych mohla dělat? Já myslím, že ti tohle řekne každé tady, ne?“* Stála tak u samotného zrodu Chráněné dílny ABC a je jednou ze zaměstnankyň, které zde pracují nejdéle.

Pracovní uplatnění získala paní Drahuše v textilní dílně. Popisuje, jak pomáhala provoz dílny rozvíjet právě díky absolvovaným rekvalifikačním kurzům v pražské Dědině. *„Ta dílna, když se začínala, tak já u toho byla. Jsem tu od začátku. Tak jsem šla na kurz tkaní, jako první. Pak se to tu pomalinku rozjíždělo. A tkaní jsem učila víc lidí.“* Paní Drahuše tak zaučovala další nově příchozí zaměstnance v tkaní. Když zaznamenala, že ostatní mohou pracovat na jiných tkalcovských stavech rychleji a efektivněji, které ona bez zrakového vjemu obsluhovat nemohla, začala se orientovat na další tvůrčí oblast. *„Pak jsem teda, když mi připadalo, že už to je málo, tak jsem šla dělat kurz na košíky. Kdybych si ho neudělala, tak nemám co dělat, protože to tkalcovství... to už dělaj další a rychlejc než já.“*

Paní Drahuše pracuje v chráněné dílně také z důvodu kontaktu s ostatními lidmi. *„Dělám i doma no. Ale tam člověk sedí sám. A to jako ne. Já jsem dělala ekonomku, pak rok na poště, takže vždycky s lidma, pak jsem prodávala, takže já jsem furt dělala mezi*

lidma. “ Kontakt s ostatními je pro paní Drahuši hodnotou zážitkovou, protože jí umožňuje navazovat přátelství, sdílet se s druhými a zajímat se o ně.

Práci v chráněné dílně nepovažuje paní Drahuše za nijak odlišnou od jiných pracovišť, jedine v přístupu k jejich potřebám a limitům. Nepřipadá si však ve společnosti stigmatizována.

7.3 Zobecnění výzkumných poznatků

Z výše zmíněných případů čtyř zaměstnanců Chráněné dílny ABC lze nyní odvodit základní významy takového typu instituce pro své zaměstnance. A to jak v rovině osobní, tak v sociálně-integrační. Budeme-li nadále vycházet z teorie existenciální analýzy a konceptu sociálního fungování, jejichž teoretický základ je uveden v kapitole 2., z uvedených případů můžeme zobecnit základní prvky, které ovlivňují vyhledávání pracovního uplatnění v chráněných dílnách, a také důvody pro setrvávání v takovém typu zaměstnání.

Pro zaměstnance jako individuálního člověka má chráněná dílna význam především v nacházení smyslu v jeho životě. Pracovní uplatnění je jednou z možností, která mu dává smysl proč žít, proč ráno vstát, proč se obléci atd. Můžeme říci, že se jedná také o prevenci neurotického prožívání jedincovy existence.

Postupným hlubším zkoumáním jsem pochopila, že se nejedná pouze o práci jako takovou, ale že většina zaměstnanců zde čerpá právě z příležitostí ke smysluplnému prožívání své existence. V možnosti **být užitečný, uspokojovat své existenciální potřeby** (potřeba smyslu, hledání odpovědí na otázky), **nacházet svůj životní úkol** (poslání), **zachovávat aktivní postoj k životu, vykonávat tvůrčí činnost s osobním vkladem, obohacovat svým přispěním druhé, smysluplně prožívat den, mít pravidelný režim, profesně růst, zvládat zátěž přiměřenou jeho omezením** a další. S takovými hodnotami uchazeči o zaměstnání do organizace přicházejí a očekávají možnost jejich naplňování. Jsou to lidé se zdravotním postižením, kteří si zvolili tuto formu pracovního uplatnění z různých důvodů. Ať už z diskriminace na trhu práce, neporozumění ze strany intaktní společnosti, nebo kvůli nezvládnutí nároků běžného zaměstnání. Tito lidé tedy nenašli zaměstnání na otevřeném trhu práce, ale zároveň se cítí dostatečně schopní ke zvládnutí zátěže v podmínkách chráněného trhu práce. Rozhodli se, že ačkoliv mnozí z nich mohou zůstat nečinní doma, chtějí se nějakým způsobem angažovat a přinášet svůj vklad společnosti.

Na druhou stranu i od pracovního uplatnění v chráněné dílně zaměstnanci očekávají nějaký zpětný přínos. Usilují o to **být začlenění ve společnosti a cítit se jejími plnohodnotnými občany, mít určitý sociální status a své nezastupitelné místo ve společnosti, být akceptováni intaktní společností jako rovnocenní partneři**, ve sféře vztahové chtějí **najít porozumění u podobně znevýhodněných lidí, sdílet své obtíže a radosti, nestrávit celé dny sami, navýšit své sociální kontakty, častěji přicházet do interakcí s ostatními, pomáhat si navzájem, být obohacováni zážitky z interakcí s druhými** a v oblasti zážitkové **radovat z krásy světa** (např. ze schopnosti vytvářet umělecké výrobky), **prožívat neopakovatelné okamžiky a být jejich aktivními účastníky** atd. Za svůj „vklad světu“ se chtějí setkávat s prožitky a „přijímat tak svět“.

Lidé se zdravotním postižením tedy usilují o přímou interakci se světem, být ve vztahu se sociálním prostředím, tedy jinak řečeno sociálně fungovat. Chráněná dílna je pro ně prostředkem, který jim pomáhá kompenzovat jejich znevýhodnění v sociálním fungování především v zajištění pracovního uplatnění, které se přímo vztahuje k výše zmíněným hodnotám.

Jak vyplynulo z rozhovorů s respondenty, od chráněné dílny neočekávají, že pro ně bude tzv. přestupnou stanicí pro získání uplatnění na otevřeném trhu práce, jelikož si své individuální limity a bariéry pro uplatnění na tomto trhu práce sami uvědomují. Chráněná dílna jim spíše zajišťuje alternativu v pracovním začlenění se ve společnosti. Neboť jak jsem již uvedla dříve, dospělý jedinec má přirozenou potřebu pracovat, aby získal určitý sociální status ve společnosti. Práce mu zároveň pomáhá zvyšovat jeho sociální sebevědomí, pocit plnohodnotnosti, dále mu zprostředkovává větší nezávislost a samostatnost. O dosahování těchto aspektů chráněná dílna usiluje prostřednictvím individuálního přístupu k osobním potřebám jednotlivců se zdravotním znevýhodněním.

Zaměstnanci chráněné dílny mají tak jiné postavení ve společnosti než klienti sociálních služeb, kteří jsou více stigmatizováni a stavěni do role příjemců pomoci, alespoň jak tomu bylo v případě této dílny. Zaměstnanci chráněné dílny jsou společností více přijímáni jako partneři, kteří mají pouze jisté kompenzace v možnostech naplňování potřeb pracovního uplatnění, ale kteří jsou zároveň schopni zvládnout bariéry a překážky v důsledku jejich zdravotního postižení sami. Chráněná má jednu zásadní nevýhodu oproti běžnému zaměstnání, která mnoho osob se zdravotním postižením odrazuje od zájmu pracovat, a raději jsou pouze příjemci dávek. Je to nízké finanční ohodnocení. Zaměstnanci zde jsou lidé, kteří neusilují pouze o navýšení finančního příjmu, ale kteří zároveň přikládají hodnotu výše uvedeným potřebám vztahů s prostředím, dávat společnosti a

přijímat od ní. Práce pro ně není pouze prostředkem k získání příjmu, ale v hlubší rovině jim pomáhá ve smysluplném prožívání jejich existence a interakcím se společností.

7.4 Závěrečný výstup, podněty k diskuzi

V této části se pokusím zreflektovat výzkumné otázky a míru jejich zodpovězení, tedy naplnění cíle výzkumu. První otázka zjišťovala, zda lze skrze pracovní uplatnění ve vybrané chráněné dílně řešit sociální vyloučení, znevýhodnění na trhu práce a integraci osob se zdravotním postižením. Z provedené případové studie vyplývá, že skrze uplatnění v chráněné dílně jedinec navyšuje sociální kontakty a participuje se na dění společnosti. Z výzkumu je nutné přijmout skutečnost, že uchazeči o práci v dílně a její zaměstnanci jsou osoby s takovým znevýhodněním, které jim neumožňuje získat pracovní uplatnění na otevřeném trhu práce. Předcházela tomu tedy snaha získat uplatnění na otevřeném trhu práce. K tomu je také nutné přičíst fakt, že se chráněná dílna nachází v menším městě, v regionu s vyšším počtem nezaměstnaných osob. Což značí omezený počet pracovních příležitostí a případnou časovou a místní nedostupnost pracovní pozice pro osobu se znevýhodněním. Předpokládám tak jiné podmínky poskytování chráněných dílen v městech s vyšším počtem obyvatel a větší koncentrovaností pracovních míst.

Ačkoliv se zaměstnanec nachází ve skupině stejně znevýhodněných osob (kritici chráněných dílen zdůrazňují v *izolované* skupině), jeho integrace ve vztahu ke společnosti je vyšší než při využívání sociálních služeb či pouhém přebývání ve své domácnosti bez kontaktu s prostředím. Prostřednictvím chráněné dílny je zaměstnanec v kontaktu s intaktním prostředím také skrze realizování zakázek či komunikaci s nakupujícími. Dostává se tak do více rovnocenného postavení.

Tato Chráněná dílna není schopna řešit znevýhodnění osob se zdravotním postižením na trhu práce, ačkoliv to je původní záměr zřizování chráněných dílen. Práce v dílně většinou nevykazuje znaky zaměstnání na přechodnou dobu pro navýšení kvalifikace a potenciálu pro uplatnění na otevřeném trhu práce, ale je dlouhodobým pracovním uplatněním pro osoby se zdravotním postižením. Existují ale také dílny, které tuto možnost zajišťují, příkladem jsou Integrační chráněné dílny²⁴ v Krnově. V této oblasti

²⁴ Organizace Reintegra provozuje Integrační chráněné dílny, které se od jiných chráněných dílen odlišují cíleným programem pro dosažení pracovního uplatnění na otevřeném trhu práce. Po výběrovém řízení získává účastník v rámci integračního programu pracovní uplatnění v chráněné dílně pro nácvik pracovních návyků a pochopení režimu pracovní doby po dobu 1 roku. Během této doby účastník prochází vzdělávacími školeními, konzultacemi s profesním poradcem, se kterým společně hledají zaměstnání na otevřeném trhu práce. Poradce pomáhá účastníkovi nejen se získáním pracovní pozice, ale také s jejím následným udržení.

jsou také spíše vhodnější agentury podporovaného zaměstnávání²⁵, které se specializují na hledání pracovního uplatnění nejprve na otevřeném trhu práce, až posléze na alternativní možnosti zaměstnání konkrétní osoby se zdravotním postižením.

Druhá otázka se ptala po možnosti příspěví chráněných dílen k hledání smyslu života a smyslu práce. Tato otázka již byla podrobně zodpovězena v předchozí podkapitole. Odpověď bych doplnila o to, že chráněné dílny mohou přispět k hledání smyslu pouze tehdy, pokud samotní zaměstnanci dílně dají dostatečný význam a sami ji uznají jako hodnotnou cestu v hledání smyslu své existence. Příkladem za všechny může být rozhovor s partnerem slečny Barbory, pro kterého je chráněná dílna pouze zdrojem příjmu, jelikož nemůže získat uplatnění na otevřeném trhu práce. Sám této instituci jiný význam nepřikládá: „... *jediná práce, kterou můžu dělat, tím to asi tak končí, no... Nevím no. Prostě kdybych měl jinou možnost, tak tu nejsem. Já jsem tu kvůli výdělku, ne kvůli lidem.*”

Musím podotknout, že během výzkumného šetření jsem se jako studentka sociální práce celou dobu potýkala s přemýšlením nad rolí sociální práce v takovém typu instituce. Vedoucí dílny razantně popírala jakékoliv místo pro tuto sféru. Domnívám se však, že tato forma zprostředkovávání práce znevýhodněným osobám se jistým způsobem pohybuje v poli sociální práce. Stejně o tom hovoří Pauk (srov. Žilová, 2010, s. 30-33) v časopise Sociální práce / Sociálna práca, podle nějž každý pracovník chráněné dílny, který se dostane do kontaktu s osobami se zdravotním postižením, se s nimi zapojuje do sociální práce.

Pokud by zde byla vytvořena pozice sociálního pracovníka, který by zajišťoval sociální poradenství, mohl by zaměstnancům pomoci v řešení jejich sociálních problémů a podporovat jejich sociální fungování. Neměl by však tyto zaměstnance stavět do pozice klientů, které se oni sami brání. Je tedy důležité, aby pracovník dokázal najít správnou míru pomoci a nepřeměnil tento institut v sociální službu. Barochová (2012, s. 27) zdůrazňuje: „Zaměstnávání není sociální službou, je to tržně-ekonomický vztah dvou stran.“ Úkolem sociálního pracovníka by také mělo být podporovat interakce zaměstnanců dílny s jejich prostředím tak, aby s ním mohli být v rovnováze a tedy sociálně fungovat.

Pokud účastník nezíská zaměstnání do jednoho roku, spolupráce s ním skončí a je dána příležitost další nezaměstnané osobě se zdravotním znevýhodněním. (srov. Plesník, 2007)

²⁵ Agentury podporovaného zaměstnávání jsou instituce, které spadají pod pracovní případně sociální rehabilitaci. Pomocí individuálního plánování s klientem usilují o jeho pracovní zařazení, v nábviku pracovních dovedností, hledáním vhodného zaměstnání, jeho získání a následné udržení.

Tato studie měla poukázat na přínos konkrétní chráněné dílny pro její zaměstnance. Zkoumala jsem význam chráněných dílen z toho důvodu, že je toto téma v českých podmínkách aktuální. Je řešena otázka smyslu chráněných dílen v době, kdy existují agentury podporovaného zaměstnávání.

Dle mého názoru jsou chráněné dílny nikoliv nástrojem pracovní integrace, ale prozatím vhodnou alternativou pro zaměstnávání osob se zdravotním postižením, pro které je nemožné pracovní uplatnění na otevřeném trhu práce. Institut dílen se tak v průběhu svého fungování odklonil od svého původního poslání při střetu s realitou a skutečnými potřebami osob se zdravotním postižením. V důsledku toho se jim pokouší nabídnout řešení jejich sociálních problémů, které má alespoň do jisté míry zlepšovat jejich postavení ve společnosti.

V českých podmínkách je totiž velmi problematické znevýhodněné osoby přirozeně začleňovat do jejich místních komunit. Současná společnost stále ještě nedokáže nastavit vhodné podmínky pro zaměstnávání těchto osob. Nejedná se pouze o technické (např. bezbariérové) úpravy a finanční podporu, ale tento problém má hlubší kořeny v myšlení intaktní společnosti. Mnoho současných zaměstnavatelů nedokáže nebo dokonce nechce dostatečně porozumět specifickým potřebám osob se znevýhodněním. Obává se totiž komplikací a přítěží ve srovnání s tím, když pracovní pozici poskytne „zdravému“ člověku, od kterého neočekává, že by měl nějaké zvláštní požadavky.

Ani společnost není schopna být otevřena úplnému přijetí osob se zdravotním postižením do všech složek běžného života jako jejich aktivních účastníků. Nástroje podpory zaměstnávání osob se zdravotním postižením tak mohou být spíše účinné jako součást ucelené rehabilitace²⁶ v propojení s jejími ostatními oblastmi a vzájemném působení na systémové změny ve společnosti. (srov. Barochová, 2012, s. 27)

²⁶ Ucelená rehabilitace je časově ohraničený proces, jehož cílem je znovuzískání či obnova bio-psycho-sociálního fungování člověka a upevnění jeho výkonnosti, funkčních schopností a soběstačnosti. Ucelenou rehabilitaci provádí multidisciplinární tým a je realizována v oblasti pracovní, pedagogické, sociální atd. (srov. Michalík a WHO, 2011, s. 220; Slowik, 2007, s. 54)

Závěr

Cílem této práce bylo zabývat se problematikou ztíženého postavení osob se zdravotním postižením ve společnosti a představit přínos chráněných dílen v možnostech řešení jejich sociálního vyloučení a následné integrace. Myslím, že cíl se mi podařilo zpracovat z části, protože jsem popsala vzhled do problematiky pracovního uplatnění osob se zdravotním postižením jak v části teoretické, tak ve výzkumné. Dále jsem se zabývala významem vybrané chráněné dílny pro její zaměstnance. Již jsem se ale dostatečně nezaměřila na vymezení a rozčlenění konkrétních možností řešení sociálního vyloučení a integrace osob se zdravotním postižením, ačkoliv přínos chráněných dílen v těchto sociálních problémech představen byl.

Účelem teoretické části práce bylo prozkoumat řešení tohoto tématu v odborné literatuře. Vycházela jsem především z teoretiků sociální práce, sociologie a speciální pedagogiky. Čerpala jsem také potřebné informace z filozofie, konkrétně z existenciální analýzy. Z autorů, jejichž díla jsem nejvíce využívala, jmenuji Frankla, Matouška, Michalíka, Navrátila, Novosada, Slowíka a Vágnerovou. Podstatný význam zde měla i legislativa týkající se osob se zdravotním postižením a jejich zaměstnáváním.

Hlavním záměrem teoretické části bylo přiblížit zkoumanou problematiku vymezením použitých pojmů a specifikovat oblast zájmu (i s přidruženými tématy), což mělo poskytnout teoretický základ pro prováděnou případovou studii a práci s jejími výsledky. Na konkrétních „všedních, běžných a banálních“ příkladech případové studie tak mohla být reflektována obecnější rovina sociálních problémů.

Cílem výzkumné části bylo zjistit význam a přínos chráněné dílny pro její zaměstnance. Zkoumala jsem, zda chráněné dílny přispívají k řešení znevýhodněného postavení osob se zdravotním postižením ve společnosti. V současné době jsou spíše propagovány programy cíleně zaměřené na získání pracovního uplatnění na otevřeném trhu práce, které má zajistit větší míru integrace oproti pracovnímu uplatnění v chráněném trhu práce. Z případové studie vyplývá, že řešení sociálního vyloučení a následné integrace osob se zdravotním postižením nespočívá pouze v jejich pracovním uplatnění na tom kterém trhu práce. Spíše je kladen důraz na míru akceptace člověka se zdravotním postižením, který má status pracujícího člověka. Vyšší význam než samotné formě pracovního uplatnění je tedy přikládán tomu, že osoba se zdravotním postižením je skrze toto uplatnění aktivně činná. Není nutné, aby cesta integrace vedla pouze přes otevřený trh

práce, ačkoliv si uvědomuji, že tato cesta je spíše schopna zajistit komplexnější začlenění osob se zdravotním postižením do společnosti. Pokud však přihlédneme ke stávajícím nastaveným podmínkám, kdy otevřený trh práce stále ještě není dostatečně „otevřený“ pro osoby se změněnou pracovní schopností, spatřuji v chráněných dílnách alespoň částečnou podporu těchto osob v jejich integraci do společnosti. A to především v nastavení příznivějších podmínek pro získání a udržení pracovní pozice. V periferních oblastech s vyšší nezaměstnaností je totiž možnost získání pracovního uplatnění na otevřeném trhu práce velmi zúžena. Proto mohou být chráněné dílny v takových regionech jistou alternativou v pracovním začlenění těchto osob.

Z průběžných výsledků výzkumu jsem usoudila, že by bylo podnětné zabývat se přínosem chráněné dílny nejen v rovině společensko-integrační, ale zároveň v rovině osobní: v individuálním významu chráněné dílny pro zaměstnance jako pro osobu hledající smysl svého bytí. Z výzkumu totiž postupně vyplývala důležitost této roviny pro ucházení se o zaměstnání, ať již na otevřeném či chráněném trhu práce. Pokud tedy nemohou osoby se změněnou pracovní schopností nalézt uplatnění na otevřeném trhu práce, vítají možnost pracovního uplatnění na trhu práce chráněném. Účelem tohoto pracovního začlenění je také naplnění smyslu svého života, svého životního poslání.

Věřím, že výsledky získané z případové studie, přispějí k porozumění osobám se zdravotním postižením v jejich postavení v oblasti pracovního uplatnění. Doufám i v přínos poznatků týkajících se toho, jak osoby se zdravotním postižením samy prožívají své zaměstnání a čemu přikládají důležitost při svém pracovním zařazení. Především však bylo záměrem této práce poukázat na přínos chráněných dílen ve dvou oblastech života jedince se zdravotním postižením: v jeho hledání smyslu života a v jeho sociálním fungování ve společnosti.

Použité zdroje

Literatura

- Ashfor, J. B., Lecroy, C. W. (2010). *Human Behavior in the Social Environment: A Multidimensional Perspective*. Belmont: Brooks/Cole, Engage Learning.
- Bajer, P. (2008). Když člověk s duševní nemocí bydlí, pracuje a hospodaří s penězi, znamená to, že usekl hlavu drakovi. *Sociální práce / Sociálna práca*, č. 1, s. 27.
- Barochová, E. (2012). Možnosti zaměstnávání lidí se zdravotním postižením jako součást sítě pomoci a podpory. *Sociální práce / Sociálna práca*, č. 1, s. 26-29.
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Faltínová, M. (2007). *Efektivnost chodu chráněných dílen*. Diplomová práce. Brno: Ekonomicko-správní fakulta – Masarykova Univerzita.
- Farbiaková, I. (2008). Bariéry v pracovním uplatnění osob s dlouhodobým duševním onemocněním. *Sociální práce / Sociálna práca*, č. 1, s. 77-87.
- Frankl, V. E. (1996). *Lékařská péče o duši*. Brno: Cesta.
- Frankl, V. E. (1999). *Teorie a terapie neuróz*. Praha: Grada.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hrušková, H., Matoušek, O., Landischová, E. (2005). Sociální práce s lidmi s mentálním postižením. In: Matoušek O., Kolářková J., Kodymová, P. (Eds), *Sociální práce v praxi*. (111–131). Praha: Portál.
- Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Giddens, A. (1999). *Sociologie*. Praha: Argo.
- Kolářková, J., Kodymová, P. (2005). Sociální práce se zdravotně znevýhodněnými. In: Matoušek, O., Kolářková J., Kodymová, P. (Eds), *Sociální práce v praxi* (89–108). Praha: Portál.
- Krebs, V. a kol. (2010). *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer ČR.
- Křivohlavý, J. (1994). *Mít pro co žít*. Praha: Návrat domů.

- Kuchař, P. (2007). *Trh práce: sociologická analýza*. Praha: Karolinum.
- Längle, A. (2002). *Smysluplně žít*. Brno: Cesta.
- Mareš, P. (1998). *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Matoušek, O. a kol. (2007). *Sociální služby*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. (2008). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- Michalík, J. a kol. (2011). *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Musílek, R. (2012). Podnikatel, nebo invalida? *Můžeš – časopis pro ty, kteří se nevzdávají*, č. 2, s. 23.
- Navrátil, P. (2003). Životní situace jako předmět intervence sociálního pracovníka. *Sociální práce / Sociálna práca*, č. 2, s. 84–94.
- Novosad, L. (2009). *Poradenství pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním*. Praha: Portál.
- Opařilová, D., Zámečnicková, D. (2005). *Předprofesní a profesní příprava zdravotně postižených*. Brno: Pedagogická fakulta – Masarykova Univerzita.
- Plesník, V. (2007). *Dlouhodobý aktivizační program pro nezaměstnané*. Krnov: Reintegra.
- Procházková, L. (2009). *Podpora osob se zdravotním postižením při integraci na trh práce v Rakousku*. Disertační práce. Brno: Pedagogická fakulta – Masarykova Univerzita.
- Reichel, J. (2009). *Kapitoly z metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing.
- Rektořík, P. (2010). *Organizace neziskového sektoru*. Praha: Ekopress.
- Slowík, J. (2007). *Speciální pedagogika*. Praha: Grada.
- Slowík, J. (2010). *Komunikace s lidmi s postižením*. Praha: Portál.
- Šesták, J. (2007). *Chráněná dílna – nástroj k pracovnímu uplatnění a začlenění lidí se zdravotním postižením*. Týn nad Vltavou: Domov sv. Anežky.
- Tavel, P. (2007). *Smysl života – podle Viktora Emanuela Frankla*. Praha / Kroměříž: TRITON.
- Vágnerová, M. (2008). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.

Vendel, Š. (2008). *Kariérní poradenství*. Praha: Grada.

WHO (2001). *Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví* [překlad: Pfeiffer, J., Švestková, O.]. Praha: Grada.

Žilová, A. (2010). Rozhovor s PhDr. Jozefom Paukom na téma: Možnosti pracovního uplatnění občanů se zdravotním postižením. *Sociální práce / Sociálna práca*, č. 4, s. 30-33.

Elektronické zdroje

Dědina, o.p.s. (2010) [on-line]. Dostupné 10. 4. 2012 z <http://www.dedina.cz/index.html>

Migliore A. a kol. (2007): Integrate employment or sheltered workshops. *Journal of Vocational Rehabilitation*, č. 26, s. 5-19 [on-line]. Dostupné 10. 4. 2012 z Elektronických informačních zdrojů Univerzity Palackého v Olomouci.

MPSV (2011): *Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v I. pololetí 2011* [on-line]. Dostupné 10. 4. 2012 z http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/trh_prace/rok2011p1/analyza1p2011.pdf

MPSV (2011): *Změny v zaměstnávání OZP od 1/1/2012* [on-line]. Dostupné 10. 4. 2012 z <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/25>

NDRN (2011): *Segregated & Exploited The Failure of the Disability Service System to Provide Quality Work* [on-line]. Dostupné 10. 4. 2012 z <http://www.ndrn.org/images/Documents/Resources/Publications/Reports/Segregated-and-Exploited.pdf>

Vláda ČR (1998): *Národní plán vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením*. Usnesení vlády ČR č. 256 ze dne 11. 3. 1998 [on-line]. Dostupné 10. 4. 2012 z <http://www.vlada.cz/assets/ppov/vvzpo/dokumenty/NPVP-98.pdf>

Prameny

Listina základních práv a svobod. Zákon č. 1/1993 Sb. v účinném znění ke dni 10. 4. 2012.

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením. Přijata 13. 12. 2006.

Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Zákon č. 561/2004 Sb. v účinném znění ke dni 10. 4. 2012.

Zákon o rovném zacházení a o právních prostředích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon). Zákon č. 198/2009 Sb. v účinném znění ke dni 10. 4. 2012.

Zákon o sociálních službách. Zákon č. 108/2006 Sb. v účinném znění ke dni 10. 4. 2012.

Zákon o zaměstnanosti. Zákon č. 435/2004 Sb. v účinném znění ke dni 31. 12. 2011.

Zákon o zaměstnanosti. Zákon č. 435/2004 Sb. v účinném znění ke dni 10. 4. 2012.

Zákoník práce. Zákon č. 262/2006 Sb. v účinném znění ke dni 10. 4. 2012.